

RAPPORT

Mattilsynets tilsynsprosjekt 2007-2010

Velferd for beitedyr

Gjennomført i regionene:

Nordland – Trøndelag / Møre og Romsdal - Hordaland / Sogn og Fjordane – Hedmark / Oppland

Mattilsynets tilsynsprosjekter

Et tilsynsprosjekt er et tidsavgrenset prosjekt hvor virksomhetenes etterlevelse av regelverket innen en bransje eller et fagtema kontrolleres. Kontrollene er koordinert tids- og innholdsmessig hvilket innebærer at Mattilsynet får inn nyttig informasjon om tilstanden på området. Som regel gis det utfyllende veiledning og opplæring til inspektørene om gjennomføring av kontrollene og eventuell virkemiddelbruk. Kontrollene i et tilsynsprosjekt kan være både tradisjonelle inspeksjoner og revisjoner, også på kjede/konsernnivå, samt uttak og analyse av prøver, osv.

I et tilsynsprosjekt vil også Mattilsynet gjennom andre virkemidler som informasjon og samarbeid med bransjeorganisasjoner og andre myndigheter sette i verk ytterligere tiltak som skal stimulere virksomhetene til etterlevelse av regelverket.

Dette begrepet er altså noe videre enn det gamle "tilsynskampanje".

Prosjektene kan være nasjonale, gjelde for hele landet og involvere alle eller de fleste av Mattilsynets distriktskontorer, eller regionale/lokale og gjennomføres i begrensede deler av landet.

De nasjonale tilsynsprosjektene styres av Tilsynsavdelingen ved Mattilsynets hovedkontor, men planleggingen og styring av gjennomføringen er som hovedregel delegert til et regionkontor med regiondirektøren som ansvarlig. Regiondirektøren oppretter en prosjektgruppe med en prosjektleder som har det daglige ansvaret for gjennomføring av prosjektet.

Innholdsfortegnelse

Mattilsynets tilsynsprosjekter	2
Innholdsfortegnelse.....	3
Kapittel 1: Sammendrag	4
Kapittel 2: Bakgrunn og gjennomføring.....	7
2.1.Bakgrunn	7
2.2.Målsetning	8
2.3.Organisering	9
2.4 Regelverksgrunnlag	10
2.5 Gjennomføring.....	10
Kapittel 3: Resultater.....	12
3.1.Generelt.....	12
3.2 Nøkkeltall for tilsyn og vedtak.....	12
3.3 Tilsyn	14
3.4 Tap på beite	25
Kapittel 4:Vurdering av resultater.....	29
4.1 Effektmål.....	29
4.2 Resultatmål.....	39
Kapittel 5: Evaluering.....	40

Definisjoner:

Avvik: Brudd på krav i forskrift som kan medføre dårlig dyrevelferd og som har ført til påpeking av plikt eller varsel om vedtak/vedtak.

Alvorlig avvik: Brudd på krav i forskrift som medfører dårlig dyrevelferd og som har ført til varsel om vedtak/vedtak.

Kapittel 1: Sammendrag

Mattilsynet har gjennomført et tilsynsprosjekt i norsk sauehold i regionene Nordland, Trøndelag/Møre og Romsdal, Hordaland/Sogn og Fjordane og Hedmark/Oppland. Hensikten med tilsynsprosjektet var å forbedre dyrevelferden for sau på utmarksbeite ved å føre tilsyn etter *Forskrift om velferd for småfe* i buskaper med store tap på utmarksbeite.

Prosjektet ble utformet slik at tilsyn i buskapene skulle gjennomføres før beiteslipp med fokus på forhold som kan ha betydning for småfes velferd på beite. Det skulle i denne forbindelse velges ut buskaper, registreres en del opplysninger om buskapen og føres tilsyn med relevante bestemmelser i *Forskrift om velferd for småfe*. Tilsynsbesøket ble foretatt i perioden fra lamming til beiteslipp 2007 og fulgt opp senere med telefonintervju og evaluering, med utarbeidelse av rapport som er slutført i 2010.

Prosjektet ønsket at buskaper med store beitetap og antatt stort forbedringspotensial for velferd for beitedyr, skulle velges ut uavhengig av årsak til velferdsproblematikken på beitet. Utvelgelsen av buskapene ble utført ved distriktskontorene. Beitelag med forhøya tap, plukka ut ved hjelp av skog og landskap (nijos) sine nettsider og oversikt fra organisert beitebruk ble prioritert. Tilsynet ble fordelt på forskjellige beitelag med ulike tapsårsaker. Enkeltpesetningene ble ved hjelp av listene fra organisert beitebruk over tap i utmark, i tillegg til distriktskontorenes skjønn og lokalkunnskap, plukket ut.

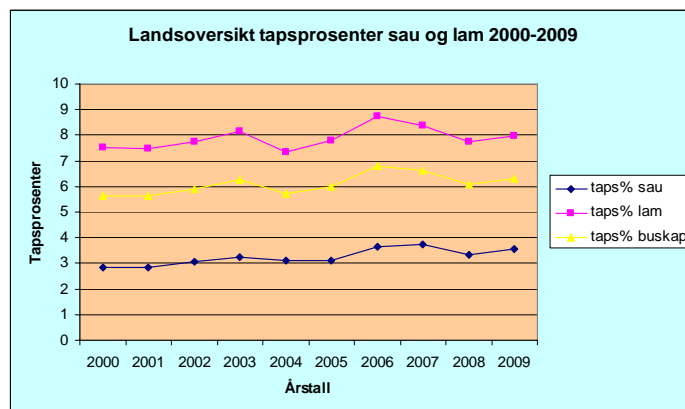
Basert på bearbeiding av innsamlede opplysninger har en gjort en rekke funn og sammenhenger. Funnene kan ikke fullt ut generaliseres da en stor del av tilsynsprosjektet er basert på skjønn, selv om dette er prøvd utjevnet gjennom opplæring og utarbeidelse av tilsynsveileder. I tillegg har prosjektbuskapene vesentlig høyere tap enn en gjennomsnittlig sauebuskap jf utvalgtkriterier.

- 40 % av buskapene hadde over 10 % tap av søye og lam på utmarksbeite.
- Det ble påvist alvorlige avvik hos 4 % av de inspiserte sauebuskapene, mens det hos 67 % ble veiledet/påpekt plikt i forhold til regelverket.
- De fleste avvik som ble registrert i prosjektet resulterte i veiledning eller påpeking av plikt i forhold til gjeldende regelverk.
- De sjekkpunktene som ut fra krav om regelverketterlevelse pekte seg ut til oppfølging var oppstalling av små lam, tilsyn på utmarksbeite, hold/helsetilstand søye og parasittbehandling søye og lam.
- "Oppstalling lam" var det sjekkpunktet som klart ga flest avvik. Det ble anbefalt i stor grad å bruke veiledning og påpeking av plikt da kravet om tett liggeunderlag var nytt i 2007. I dag ville avvik i forhold til dette nok resultert i flere varsel om vedtak eller vedtak.
- De overnevnte sjekkpunktene er av generell betydning for dyrevelferden for sau. Registreringer i prosjektet i forhold til tap av lam og klassifisering av lam etter endt beitesesong viser i liten grad en synlig sammenheng med påpekte avvik for disse forhold.

- Ved registrerte alvorlige avvik for sjekkpunkt "Hold søye", kan det ses en viss økning både i tap av søye og lam og redusert tilvekst på lam, dvs økt andel av P-lam, på utmarksbeite.
- Det er funnet flere avvik i de minste buskapene enn i de største, noe som er tydeligst for det sjekkpunktet som totalt er registrert med flest avvik: "Oppstalling av lam".
- Det kan ses en viss sammenheng mellom økt andel av P-lam* og tap av søyer og lam, tydeligst i fylker der rovvilt er hyppigste tapsårsak. I fylker der sjukdom er dominerende tapsårsak, ses ikke den samme tendensen.
* P- lam: Den laveste slakteklassen i EUROP- systemet som baserer seg på vurdering av muskelfylde. P inneholder underklassene P+, P og P-.
- Det ses liten eller ingen sammenheng mellom gjennomsnittlig lammetall pr søye som slippes og tap av lam på utmarksbeite.
- Mattilsynets fokus på dyrevelferd på beite gjennom utvelgelse av buskaper, veiledning under buskapstilsyn og tilbakemeldinger gjennom tilsynsrapport, har bidratt til bevisstgjøring og kompetanseheving av næringsaktører, tilsynspersonell og samarbeidspartnere i forvaltningen.

Konklusjon

- Det ses i prosjektet i liten grad sammenheng mellom stellfaktorer som røkter/eier kan påvirke og dårlig velferd / tap på utmarksbeite i prosjektet.
- Velferdsutfordringene på utmarksbeite er ikke blitt mindre siden prosjektstart i 2007. Problematikken er dessverre like aktuell i dag, noe som følgende tall for tap på utmarksbeite viser (tall fra Organisert beitebruk):

- Til tross for funnene i prosjektet, anbefaler Prosjektgruppa at Mattilsynet prioriterer tilsyn med velferd for sau på utmarksbeite i framtida. Dyrelidelser relatert til tap av sau og lam på beite er et stort dyrevelferdsproblem og det er viktig at Mattilsynet har fokus på dette på alle nivå.
- "Retningslinjer for tilsyn med velferd for sau på utmarksbeite" vil bli utarbeidet av Mattilsynet i etterkant av prosjektet.

- På tross av konklusjonene over, mangler vi fortsatt kunnskap på en god del områder som f.eks stellfaktorer og forebyggende tiltak i forhold til sjukdom i enkelte regioner. Prosjektgruppa anbefaler at prosjektet "Velferd for beitedyr" følges opp med nye nasjonale eller regionale prosjekter for kartlegging.

Kapittel 2: Bakgrunn og gjennomføring

2.1. Bakgrunn

- Utmarksbeite har positive og negative sider for dyrevelferden og det er betydelige dyrevernutfordringer knyttet til beitebruken. Antallet dyr som dør i beiteperioden er stort og økende. Bare en brøkdel av tapte dyr finnes igjen, slik at tapsårsak kan dokumenteres.
- I mange områder er de ulike tapsårsakenes omfang og betydning mht. å påføre dyrene lidelser, ikke godt dokumentert og stellfaktorens betydning for tap er uklar.
- Etter beiteslipp til utmark er det vanskelig for dyreholder å føre et tilsyn som omfatter alle dyra. Det foreligger ikke en anbefalt metodikk for dyreholders tilsyn med dyr på beite og tilsynsmyndighetene kontroll er vanskelig.
- Husdyrbrukerne og Mattilsynet har felles interesser mht. å oppnå god dyrevelferd på beite. Erstatningsordninger kan kompensere for deler av det økonomiske tapet men ikke avhjelpe dyrelidelsene.
- Det er stort behov for samordning av forvaltningen mellom ulike myndigheter.
- Mattilsynet Budsjett disponeringsskriv (BDS) for 2007 fastslo at det skulle gjennomføres en tilsynskampanje med fokus på dyrevern for dyr som ble sluppet på beite i 2007.

Prosjektet ønsket at buskaper med store beitetap og antatt stort forbedringspotensial for velferd for beitedyr, skulle velges ut uavhengig av årsak til velferdsproblematikken på beitet.

For at tilsynet skulle bli mest mulig risikobasert og at grunnlaget skulle være enhetlig og helhetlig ble det i veilederen anbefalt å bruke følgende forhold og lister:

1. <http://www.nijos.no/> hvor man finner opplysninger fra organisert beitebruk med kart over beitelag med angivelse av antall sau og lam sluppet på beite, tapsprosent osv.
2. <http://www.roviltportalen.no/> og <http://dnweb5.dirnat.no/rovbase/viewer.htm> som er linker til kart over forekomst av rovdyr og kadaverfunn.
3. lister over resultater fra klassifisering av slakt fra Statens Landbruksforvaltning

Følgende lister kan gi oversikt på buskapsnivå

- Tapoversikten fra organisert beitebruk
- Oversikt over utbetalt rovvilterstatning

Det ble anbefalt å ha stort fokus på buskaper med høyt udokumentert tap, samtidig ble det poengtert at alle lister og objektive kriterier måtte vurderes opp mot DK sitt skjønn for å oppnå risikobasert tilsyn.

2.2. Målsetning

I prosjektet ble det planlagt å føre tilsyn i 10 % av sauebuskapene i fylkene Nordland, Nord-Trøndelag, Sør-Trøndelag, Møre og Romsdal, Sogn og Fjordane, Hordaland, Hedmark og Oppland.

Målet med tilsynsprosjektet har vært å sette fokus på dyrevelferd på utmarksbeite og vurdere hvilken betydning oppstillingsforhold og stell har for tap av dyr på utmarksbeite.

En del av prosjektets mandat var å komme med anbefalinger for Mattilsynets tilsyn med dyrehold som benytter utmarksbeiter der det er store tap av sau og lam gjennom å utarbeide et utkast til retningslinjer for tilsyn med sau på utmarksbeite som skal erstatte tidligere veileder om vedtak ved rovdyrskade.

Effekt mål for prosjektet

- Oppnå bedre dyrevelferd for beitedyr.
- Oppnå bedre regelverksetterlevelse etter forskrift om velferd for småfe og bestemmelsene i dyrevernaven.
- Oppnå en reduksjon av tapene av dyr på beite.

Resultatmål for prosjektet

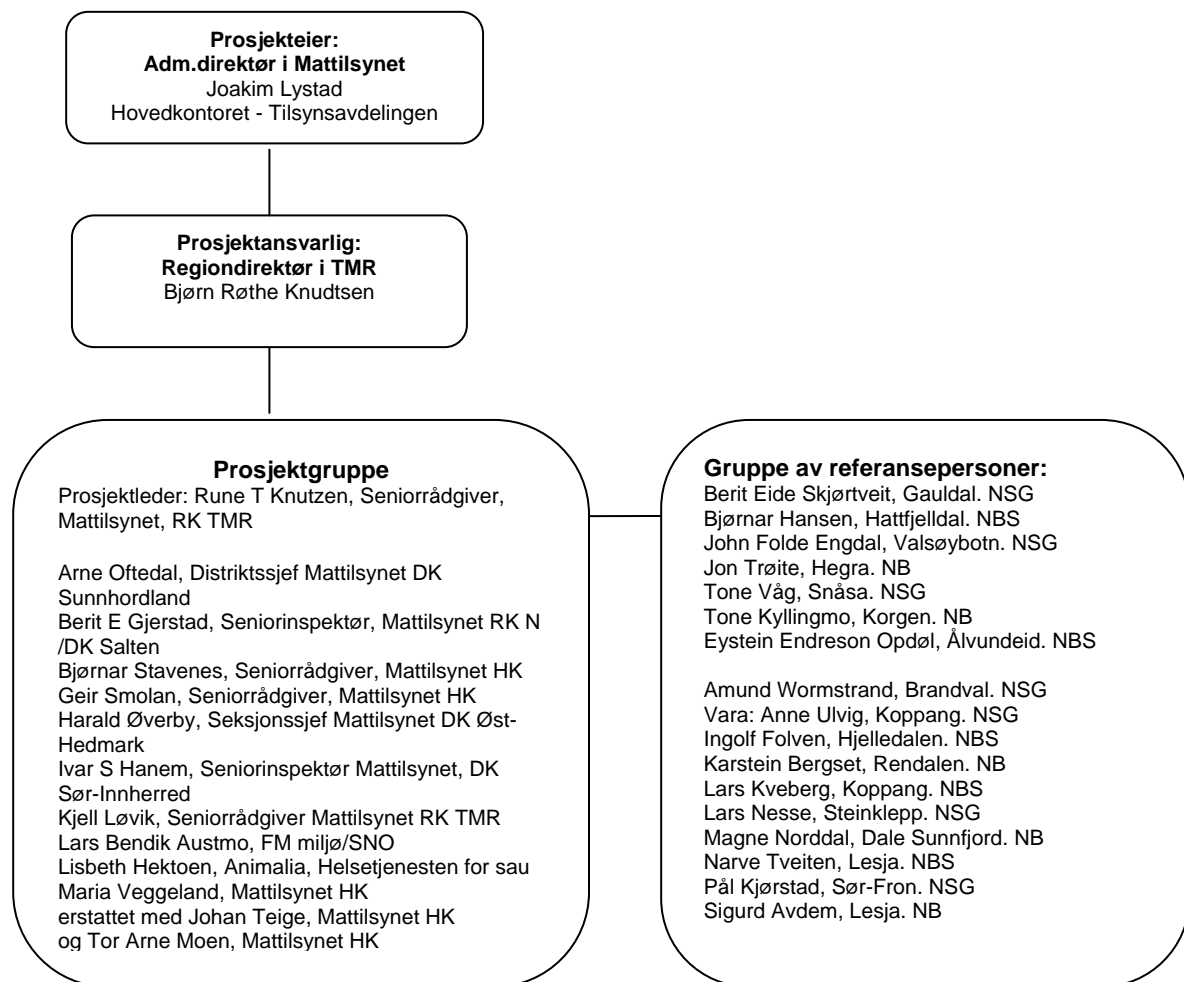
- Utvikle metodikk for Mattilsynets tilsyn i sauebuskaper relatert til beiting.
- Utarbeide en metodikk for utvelgelse av områder og buskaper som prioriteres for offentlig tilsyn for å hindre at sau på beite påføres unødig lidelse.
- Utarbeide en mal for kontakt og samhandling mellom rovviltforvaltningen, landbruksforvaltningen og Mattilsynet for å forebygge og begrense unødig lidelse for sau på beite.
- Revidere veileder om vedtak ved rovdyrskade og utvide den til å omfatte flere forhold av betydning for dyrevelferd i beiteperioden.

2.3. Organisering

Mattilsynet har gjennom en oppnevnt gruppe av referansepersoner, hatt dialog med Norges Bondelag, Norges Bonde- og Småbrukarlag og Norsk Sau og Geit om prosjektet. Det ble gjennomført to informasjonsmøter i forkant av prosjektet, med engasjerte innspill fra deltakerne. Det er planlagt to møter i etterkant.

Representanter fra Animalia - Helsetjenesten for sau, Fylkesmannens miljøvernavdeling for Nord-Trøndelag og Høgskolen i Nord-Trøndelag har vært medlemmer i prosjektgruppen. For høgskolen i Nord-Trøndelag gjaldt det fram til sommeren 2008. De eksterne medlemmene har vært svært verdifulle for prosjektet.

Prosjektgruppa har hatt flere fysiske møter både i planleggingsfasen og i rapportfasen, i tillegg til telefonmøter. HK i Mattilsynet har totalt hatt fem medlemmer inne i prosjektet, og var til stor hjelp i planleggingsfasen, ved utarbeiding av tilsynsveilederen og databearbeiding. Rapporten er i hovedsak utformet av Rune Knutzen, Berit Gjerstad og Ivar Sv Hanem.

2.4 Regelverksgrunnlag

Mattilsynets inspeksjons- og vedtakskompetanse er gitt i lov 20. desember 1974 nr 73 om dyrevern, erstattet av Lov 2009-06-19 nr 97 om dyrevelferd, og forskrift av 18. februar 2005 nr.160 om velferd for småfe § 28, forskrift av 3. juli 2006 nr. 885 om velferd for produksjonsdyr § 13 og forskrift av 30. november 2005 nr. 1356 om merking, registrering og rapportering av småfe § 13.

Forvaltningsloven setter rammer for utøvelsen av tilsyn og vedtak, og sakene bør som hovedregel ikke unntas offentlighet.

2.5 Gjennomføring

Prosjektet var delt i fire trinn:

Trinn 1 – Utvalg av buskaper ut fra data om tap av beitedyr og beitetetthet fra organisert beitebruk, opplysninger om dokumentert rovvilttap fra rovviltportalen samt kunnskap om forekomst av rovdyr i beiteområdene. Dette supplert med lokale vurderinger av tapsomfang på utmarksbeite og andre tapsårsaker enn rovvilt.

Trinn 2 – Fysisk tilsyn i buskapene ble gjennomført i perioden 1. mai – 20. juni 2007 og omfattet fysisk tilsyn av dyr og dyrerom, samt en gjennomgang sammen med brukeren om risiko for tap på beite, plan for slipping og plan for tilsyn i beiteperioden. Det ble anbefalt å kombinere tilsynet med skrapesjukeovervåking (1/3 av buskapene årlig) og/eller merkebestemmelsene (3 % av buskapene, 5 % av dyra) når dette harmonerte med utvalgskriteriene for prosjektet.

I samband med denne ble 19 sjekkpunkter gjennomgått, fordelt på 3 hovedkategorier:

- Oppstalling og stell av søye – 9 sjekkpunkter
- Oppstalling og stell av lam – 5 sjekkpunkter
- Beiteforhold og -rutiner – 5 sjekkpunkter

Trinn 3 – Telefonintervju ble gjennomført fra 1. juli – 10. september 2007 med dyreeier der erfaringer fra beitesesongen ble gjennomgått opp mot planer og vurderinger som ble presentert i forkant av beitesesongen.

Ved telefonintervjuet ble 8 sjekkpunkter gjennomgått: slipping i utmark, tilsyn i beiteperioden, beiteforholdene, syke/skadde og morlause dyr, føring av journal og helsekort, logg over beitetilsyn, avliving av dyr i utmark og sau og lam som har gått seg fast.

Trinn 4 - Evaluering av beitesesongen ble gjennomført etter sanking og slakting, med vurdering av tapstall (basert på data fra organisert beitebruk) og klassifisering av slakt (dvs. andel slakt klassifisert som P basert på data oppgitt ved søknad om produksjonstillegg som er hentet fra Statens landbruksforvaltnings (SLF) database). I dette trinnet ble tapsprosent voksen sau, tapsprosent lam, tapsprosent sau/lam, prosent slakt klassifisert som **P**-lam registrert.

Som grunnlag for tilsynsbesøk og telefonintervju og for å sikre enhetlig tilsyn, ble det utarbeidet ett skjema for tilsyn og ett for telefonintervju med tilsynsveiledere. Tilsynsrapport ble sendt buskapseier og lagret i ePhorte, Mattilsynets arkivsystem.

Eget skjema for elektronisk rapportering til RK ble utarbeidet.

Skjema for tilsynsbesøk har 4 deler.

Del 1 - Basisinformasjon om buskapsen.

Del 2 - Sjekkpunkt med registrerte observasjoner, vurderinger og reaksjoner. Sjekkpunktene er utvalgte regel punkt fra Forskrift om velferd for småfe, delt inn i avsnitt om sau, lam og beite. Beitedelen inneholdt i tillegg til sjekkpunkta, faktaopplysninger som slippetidspunkt, beitelag, bruk av bjøller, bruk av kodemerker for antall lam, historiske tapstall, og angitt kjent/antatt tapsårsak.

Del 3 - Opplysninger om journalføring, øremerking (Merkeforskriften) og om det er gjennomført skrapesjueinspeksjon. Del 3 er ikke behandlet grafisk i etterkant, da det ikke har relevans til prosjektets hovedformål.

Del 4 - Oppsummering/samlet vurdering, der inspektøren gir en hovedkarakter fra 1 til 6. Gjennom grafisk behandling, er det mulig å se om det er en sammenheng mellom antall påpekte avvik og inspektørenes helhetsinntrykk.

Ved hvert sjekkpunkt noterte inspektøren reaksjonsmåten med tallverdi:

- 0 - ikke observert,
- 1- ingen anmerkning,
- 2 - veiledning om plikt,
- 3 - varsel om vedtak,
- 4 – vedtak,
- 5 – hastevedtak.

Disse tallverdiene ble brukt også etter telefonintervjuet.

Skjema, veiledere og rapporteringsrutiner ble gjennomgått på prosjektsamlinger i regionene.

Opplysningene fra de utfylte tilsynsskjemaene er grunnlaget for tall og grafer som blir presentert i denne sluttrapporten.

Tilsynsskjema og veiledere finnes i linker og som vedlegg til rapporten.

Link til tilsynsskjema og veiledere:

H:\Desktop\
Tilsynsskjema småfe.c

H:\Desktop\Veileder
tilsynsskjema småfe.c

H:\Desktop\
TelefonintervjuskjemVeiledning til telefonir

H:\Desktop\

Kapittel 3: Resultater

3.1. Generelt

Prosjektgruppa har valgt å presentere sjekkpunkt som naturlig hører sammen, med en beskrivelse fra veilederen, og med resultater i form av grafer og funnbeskrivelse. Resultatet blir kommentert og vurdert under hvert sjekkpunkt. Avvik blir brukt som samlebetegnelse for veiledning/påpeking av plikt og vedtak/varsel om vedtak.

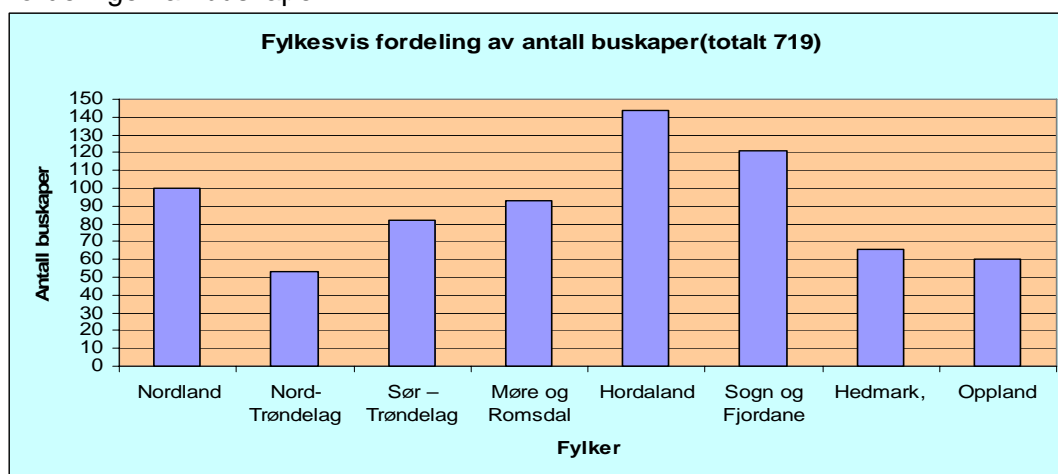
Der det er store fylkesvise forskjeller blir dette kommentert.

Reaksjonsformene er i kapittel 4 behandlet grafisk med hovedvekt på å se mulige sammenhenger mellom avvik for forskjellige sjekkpunkt og tap på beite eller tilvekst på lam, som dyrevelferdsparameter. En har også sett på sammenheng mellom hovedkarakter og avvik, buskapsstørrelse og avvik, medlemskap i Sauekontrollen og avvik, fylkesvise forskjeller, og reaksjonsformen i Mattilsynet ved påvist avvik.

3.2 Nøkkeltall for tilsyn og vedtak

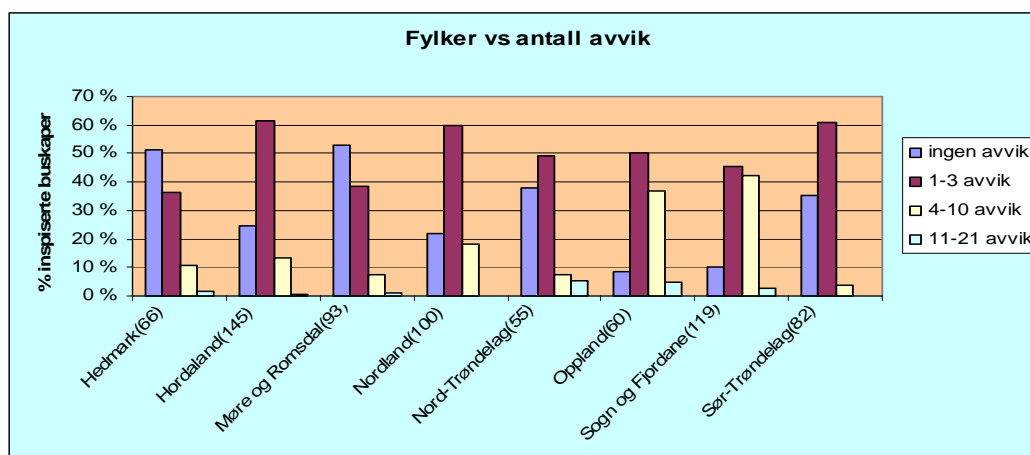
3.2.1 Antall inspiserte buskaper

Fordelingen av buskaper:

Totalt ble det ført tilsyn i 719 buskaper, av disse er det gjennomført telefonintervju i 657. Det har gitt ca 18 800 tallverdier for reaksjonsform på observasjoner (13 600 ved tilsyn før slepp, 5 250 ved telefonintervju).

3.2.2 Avvik, fylkesvis og totalt

Grafen viser andel buskaper pr fylke med hhv ingen avvik, 1-3 avvik, 4-10 avvik og over 11 avvik ved tilsynsbesøket. Antall buskaper inspisert er oppført bak hvert fylke.

208 buskaper har ingen registrerte avvik. 370 buskaper har 1-3 avvik, 130 buskaper har 4 - 10 avvik, og 12 buskaper har over 10 avvik.

Totalt har 512 av de 719 buskapene fått påvist et eller flere avvik. Av disse var det 317 buskaper med påvist avvik i forhold til tett liggeplass til små lam.

29 buskaper hadde avvik som resulterte i varsel om vedtak/vedtak.

En ser store fylkesvise forskjeller, som kan være reelle forskjeller og/eller mangelfull kalibrering av inspektørene.

Eksempelvis ser en at i Oppland og Sogn og Fjordane er under 10 % av buskapene uten avvik, mens deres nabofylker Hedmark og Møre og Romsdal har over 50 % som er uten avvik. I Sogn og Fjordane ser en spesielt mange avvik, 36 % av buskapene, under sjekkpunktet "Parasittbehandling søye". I Oppland finner vi 51 % av buskapene med avvik under sjekkpunktet "Risikovurdering utmarksbeite", mens gjennomsnittet ligger på under 20 %. Også når det gjelder "Tilsyn på beite" har Sogn og Fjordane og Oppland relativt høye avviksprosent.

For sjekkpunkta "Fôring" og "Hold søye" varierer avviksregistreringene for enkeltfylkene fra 6% til 40%.

Dette kommenteres nærmere under vurdering av hvert enkelt sjekkpunkt.

3.2.3 Vedtaksfrekvens

62 registrerte avvik som er fordelt på 29 buskaper, har ført til varsel om vedtak/vedtak. Dette utgjør 4 % av totaltallet på 720 buskaper.

Sjekkpunkta som hyppigst har gitt vedtak er beitetilsyn ved telefonintervju med 17, hold hos søye og oppstalling søye, begge med 11 varsel om vedtak/vedtak.

3.3 Tilsyn (Merk: link til bakgrunnstall for alle resultatgrafene på slutten av kap 3.3.)

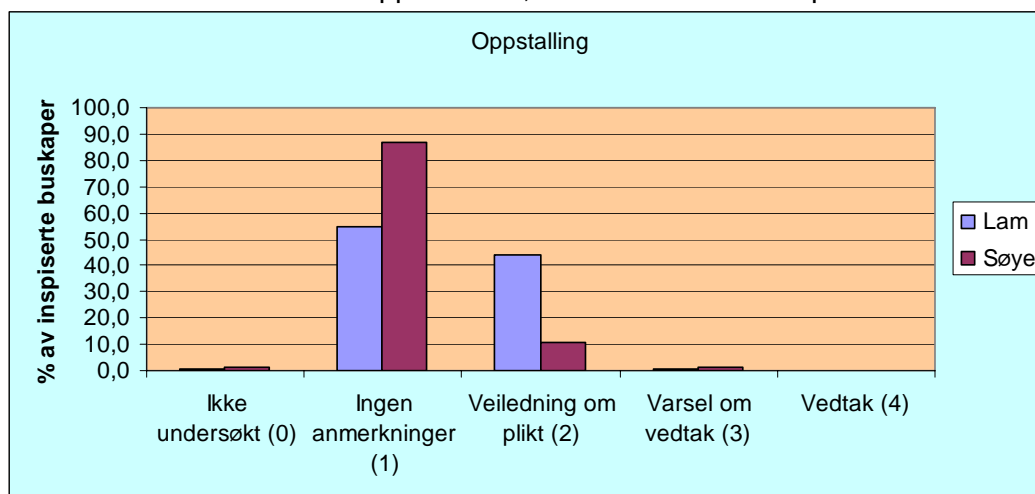
3.3.1 TILSYN MED SAU OG LAM. (Sjekkpunkt 1-14)

Tilsyn etter § 11 i Velferdsforskriften

- **Sjekkpunkt 1. Oppstalling søye.**
- **Sjekkpunkt 10. Oppstalling/liggeplass lam**

Beskrivelse:

Oppstillingsforhold er viktige parametere for velferden generelt. Det skulle undersøkes om det kunne påvises noen sammenheng mellom oppstalling og tap på beite, henholdsvis klassifisering av slakt(tilvekst). Inspektørene skulle spesielt se på vedlikehold av golv, bruk av strø, om arealet var tilpassa dyras behov og om det var god nok plass ved lamming. Tett liggeunderlag for små lam var et nytt forskriftskrav fra 01.01.07. Tilsynsveilederen definerer små lam som lam opptil 2 uker, men med hovedvekt på de tre første døgnene.

Funn

Oppstalling/liggeplass til lam er det punktet der flest buskaper har fått påvist avvik. I 318 av 716 buskaper ble det registrert avvik. Det ble varslet vedtak i en buskap. Avviksprosenten er høy i alle fylker. I Hedmark, Sør Trøndelag, Møre og Romsdal har 30 % av buskapene registrerte avvik, mens Nord - Trøndelag ligger på gjennomsnittet med 44 %. Oppland, Hordaland, Sogn og Fjordane og Nordland har 49 til 56 % av buskaper registrerte avvik.

Når det gjelder oppstalling søye, var det 76 buskaper med registrerte avvik og det ble gjort vedtak hos to.

Vurdering

Oppstalling av lam/ liggeunderlag er det sjekkpunktet som i alle fylker overlegent ga flest avvik. Registrerte avvik har stort sett ført til veiledning om plikt. Da kravet om tett liggeunderlag til små lam var nytt i 2007, er det naturlig at veiledning ble valgt som reaksjon i stedet for varsel/vedtak. Denne vurderinga er relativt sammenfallende i alle de åtte fylkene som deltok i prosjektet.

Noe av forklaringen på at avviksprosenten varierer fra 30 til 56 i fylkene, kan være ulik oppfatning hos inspektørene av minimumskravet.

Konklusjonen er likevel at i forhold til oppstalling lam er det et relativt stort forbedringspotensial dyrevelferdsmessig i alle prosjektfylkene. Resultatet gir god grunn for oppfølging.

Tilsyn etter §§ 20 og 25 a i Velferdsforskriften

- Sjekkpunkt 3. Hold søye.
- Sjekkpunkt 4. Helsetilstand - søye.
- Sjekkpunkt 12. Hold og helsetilstand - lam.
- Sjekkpunkt 2. Fôr og vann – søye.
- Sjekkpunkt 11. Fôr og vann – lam

Beskrivelse

Det er svært viktig for søyas velferd å ha kontinuerlig tilgang til vann, spesielt i tida før og etter lamming. I tillegg er det viktig med eteplass til alle dyra samtidig og at det er nok og godt nok fôr tilgjengelig. Fôrsituasjonen ved overgangen til beiteperioden er avgjørende for en god start for lamma, og som en antar også vil prege beitesesongen.

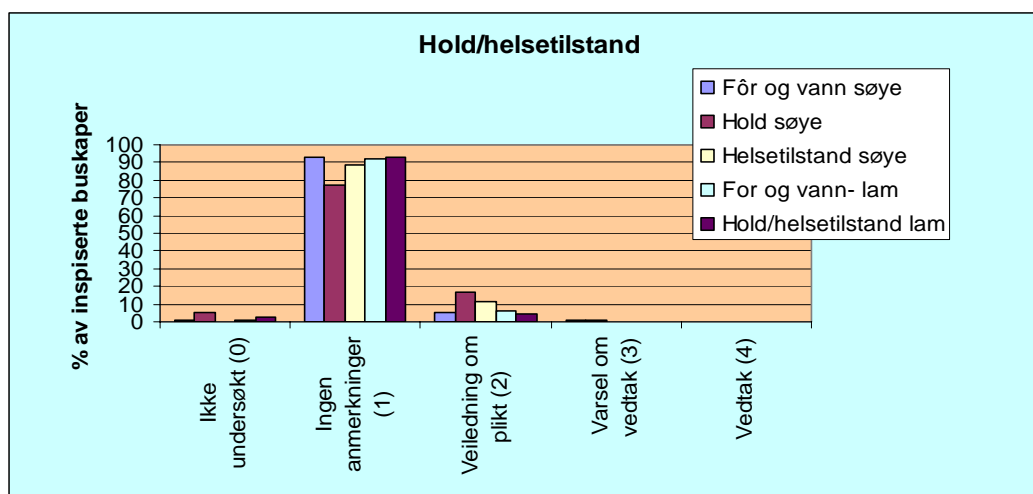
I forhold til lammene skulle det fokuseres på rutiner i forhold til råmelkopptak og for alternativ mjølkefôring. Økt dødelighet og sykdom hos nyfødte lam kan bety dårlige råmelksrutiner, og skulle føre til veiledning.

Vurdering og reaksjon i forhold til hold skulle baseres på fysiske undersøkelser av dyr. Ved undersøkelse og vurdering av søye ble det i veilederen anbefalt å følge Animalia sine Holdvurderinger der hold angis fra klasse 1 - mager til 5 - feit. Anbefalt hold ved lamming er 3 - 3,5. Ved tilsynstidspunkt i mai, skulle generelt holdklasse 2 og lavere vurderes som dårlig hold. Avviksreaksjon dersom 20-30 % av søyene i buskaper ble vurdert til dårlig hold. En antok at en stor andel av søyer i dårlig hold indikerer en buskap som er dårligere i stand til å møte beiteutfordringer både for søyer og lam. Her ble utsatt slipp i utmark foreslått som aktuell reaksjonsform.

Vurdering av hold/helsetilstand på lam skulle baseres på muskelfylde, rase, antall lam og sykdomsforekomst i buskaper. Veierutiner i buskaper skulle etterspørres. Det skulle rettes spesielt fokus på om systematisk for dårlig hold kunne ha sammenheng med dårlig stell/fôring, og om det var lam som ikke var egnet til utmarksslipp.

Helsetilstanden i buskaper skulle vurderes både klinisk og ved gjennomgang av helsekort. Dette for eventuelt å avdekke helsetilstand i buskaper eller hos individ som kunne indikere at de ikke burde slippes i utmark uten ekstra tilsyn.

Det ble i veilederen oppfordret til at avmagra søyer (klasse 1) og små, magre og syke lam ikke skulle slippes på utmarksbeite og at søyer i dårlig hold (klasse 2) med mange lam, burde gå på beite med ekstra tilsyn for å kontrollere tilvekst.

Funn

For sjekkpunktet fôr og vann - søye og fôr og vann - lam ble det påvist avvik hos henholdsvis 45 og 47 buskaper. For søye ble det gjort vedtak i 6 buskaper.

Til sammen ble 117 buskaper veiledet om plikt under punktet hold søye. Det ble til sammen gjort 13 varsel/vedtak under punktene hold og helsetilstand søye og 3 varsel/vedtak under hold / helsetilstand lam.

Sjekkpunktet hold søye viser store fylkesvise forskjeller. Nordland, Sogn og Fjordane og Oppland ligger over gjennomsnittet med avvik i hhv 18, 32 og 40 % av buskapene, mens Møre og Romsdal, Hordaland og Hedmark hadde avvik i hhv. 6, 8 og 10 % av buskapene.

For sjekkpunktet fôr og vann søye peker Sogn og Fjordane og Oppland seg negativt ut, sammen med Nord Trøndelag, med avvik i hhv 9, 17 og 11 % av buskapene, dvs godt over gjennomsnittet på 6 %.

For lam er det så små tall at de ikke blir referert.

Vurdering

Når det gjelder søye er det tydelige forskjeller mellom sjekkpunktene hold og fôr og vann, som trolig indikerer at øyeblikksbildet av fôring under tilsynsbesøket er tilfeldig, mens holdvurderinga sier noe om fôringa over tid. Holdvurdering er en bedre parameter for å vurdere næringstilgangen over tid enn et tilfeldig øyeblikksbilde av fôring under et tilsynsbesøk.

Funnet viser at det trolig ligger et forbedringspotensial dyrevelferdsmessig i forhold til fôring. Fylkesforskjellene er her så store, fra 6 % til 40 % registrerte avvik, at det neppe kan forklares kun ved mangelfull kalibrering av inspektører. Fylker med flest påviste avvik for hold har også flest avvik for fôring.

Tilsyn etter § 21 2. – 4. ledd i Velferdsforskriften.

- **Sjekkpunkt 5. Behandling av sjuke/skadde dyr**

Beskrivelse

Det skulle registreres om det var dyr i buskaper som ikke hadde fått forsvarlig behandling eller burde vært avliva av dyrevernmessige årsaker. Inspektørene ble bedt om å ha fokus på Helsekortdata og vurdere hvor vidt det var sammenheng mellom opplysningene eier ga om helsetilstanden i buskaper og noteringene i helsekortene.

Lammene ble også vurdert under dette punktet.

Funn: (Graf i vedlegg)

H:\Desktop\
Sjuka-Skadde dyr.doc

Her er 26 buskaper med påviste avvik, derav en buskap med vedtak og en med varsel om vedtak.

Vurdering

Resultatet tyder på at det er samsvar mellom registreringer i helsekort og observert tilstand/eieropplysninger om helse og behandling.

Tilsyn etter § 21 1. ledd og § 26.

- Sjekkpunkt 6. Vaksinerings.
- Sjekkpunkt 7. Parasittbehandling
- Sjekkpunkt 8. Mineraltilskudd - Søye
- Sjekkpunkt 13. Parasittbehandling.
- Sjekkpunkt 14. Vitamintilskudd - Lam

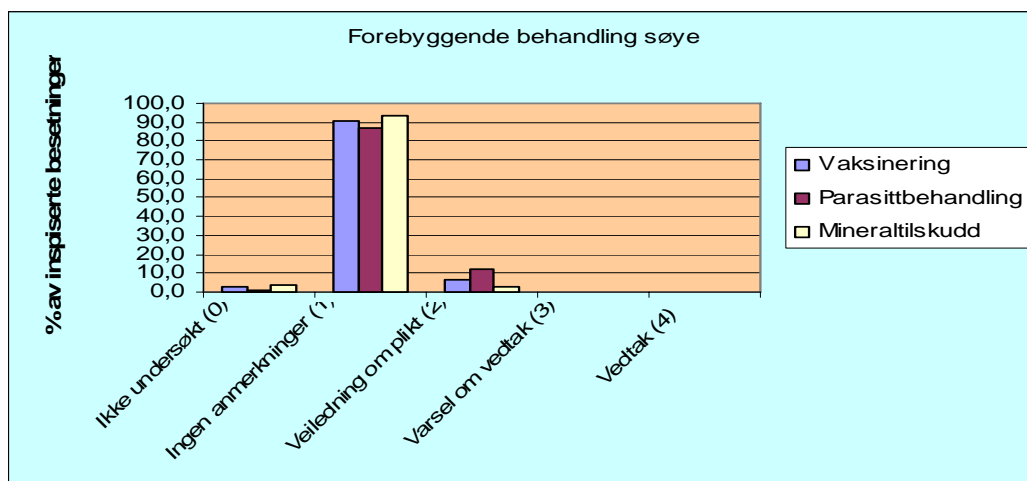
Beskrivelse

Prosjektgruppa antar at det er en sammenheng mellom forebyggende behandling og evnen til å takle utfordringer på utmarksbeite, og dermed en sammenheng i forhold til tap og slakteklasser. En antar at mangler ved forebyggende behandling kan ha direkte negative følger som sjukdom, men også indirekte følger som problem med å følge mor/flokk, at dyra er mer utsatt for rovviltangrep og generell svekket helsetilstand.

Sjekkpunkta skulle fange opp om det var svikt eller avvik i rutiner for forebyggende behandling for kjente sjukdomstilstander sett i forhold til lokal risikovurdering. Rutiner for vaksinerings av søyene, vitamin- og mineraltilskudd og behandling mot både endo- og ektoparasitter ble etterspurt.

Det ble anbefalt at det måtte tas utgangspunkt i lokal kunnskap og historikk. Der det i tilsynsrapportene er registrert avvik betyr det at det er tydelig forskjell fra lokale normer.

Dersom inspektørens faglige vurdering tilsa at det var en sammenheng mellom manglende, forebyggende behandling og risiko for tap på beite, skulle det vurderes å fatte vedtak.

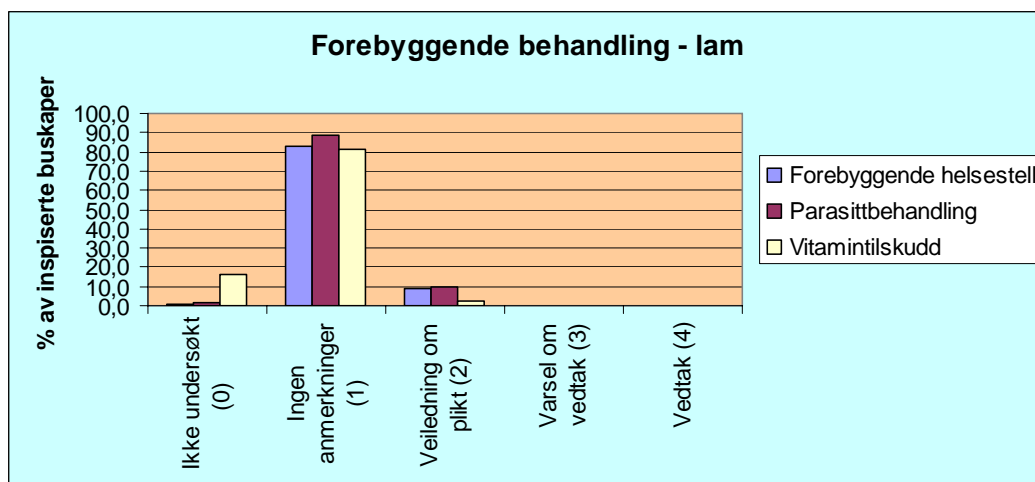
Funn søye

Flest avvik er registrert i forhold til parasittbehandling, der 87 buskaper hadde registrerte avvik. Når det gjelder vaksinerings og mineraltilskudd er antall buskaper med avvik henholdsvis 47 og 17.

Totalt er det registrert 151 buskaper med avvik i forhold til forebyggende behandling søye.

For parasittbehandling er det registrert flest buskaper med avvik i Hordaland med 12 %, Oppland med 16 % og Sogn og Fjordane med 36 %.

Når det gjelder vaksinerings og vitamin-/mineraltilskudd er det minimale utslag, både totalt og i fylkene.

Funn lam

For parasittbehandling lam ble det totalt registrert 90 buskaper med avvik, hvorav 71 buskaper ble veiledet om plikt. Det ble notert 19 buskaper med avvik i forhold til vitamin- / mineraltilskudd.

For parasittbehandling av lam ligger Oppland og Sogn og Fjordane tydelig over gjennomsnittet, med henholdsvis 17 og 21 % av buskapene med registrerte avvik. De andre fylkene ligger under gjennomsnittet

Vurdering søye og lam

Prosent buskaper med registrerte avvik i forhold til parasittbehandling er relativt stor med 10 % for lam og 12 % for søye.

Sogn og Fjordane ligger spesielt høyt, mens Hordaland ligger like over gjennomsnittet for prosjektet. Dette kan speile en sammenheng mellom inspektørenes oppfatning av nødvendig parasittbehandling, og opplysninger eierne har gitt om årsaker til tap, for eksempel fluelarver. Parasittproblematikken er ikke enkel, faglig sett, og det er opplagt vanskelig å kalibrere en enhetlig oppfatning av nødvendig behandling både i næringa og forvaltning. Det er store lokale og regionale forskjeller, som gjør like retningslinjer for hele landet umulig.

Profylakse mot parasitter innbefatter mer enn den medisinske behandlingen som sjekkpunktet er innrettet mot, som for eksempel beiterotasjon. Riktig håndtering av parasitter, inkludert medikamentbruk, må tilpasses drift og beiteforhold i den enkelte buskap. Å gå grundig inn i denne problematikken er tidkrevende og derfor utfordrende å gjøre grundig nok som en del av et større tilsynsbesøk.

Innvollsorm og koksidier kan utgjøre et primærproblem, mens symptom som diaré åpner for et sekundærproblem, f.eks. fluelarver som kan gi alvorligere lidelser. Vektorer som flått kan infisere beitedyr med infeksjonssjukdommer. Parasittproblemer oppstår oftest på innmark, men symptomene blir med på lasset til utmarka, og har uansett viktige helsemessige og dyrevelferdsmessige sider.

Resultatet i prosjektet bør i første rekke være en påminning om at fokus på parasittproblematikken er viktig for alle aktører. Det er heller ikke tvil om at Mattilsynet har hjemmel til virkemiddelbruk.

Små avvik for vaksiner og vitamin- og mineraltilskudd tyder på samsvar mellom næringas rutiner og inspektørenes vurdering.

Tilsyn etter § 19 5. ledd i Velferdsforskriften

- **Sjekkpunkt 9. Klipping/ klauvstell**

Beskrivelse

Rutinene for klipping og klauvstell skulle sjekkes. Søyer som holdes utendørs bør som regel være klippet før slipp på utmarksbeite. Ved oppstalling innendørs bør søyene være klippet før lamming. Det skal være rutiner for sjekking av klauver og i tallefjøs skal det være rutiner for klauvskjæring. En regner god klauvhelse som svært viktig for god funksjon på utmarksbeite.

Avvik bør relativt lett kunne påvises.

Funn: (graf i vedlegg)

H:\Desktop\
Klipping-Klauvstell.doc

Det ble registrert avvik i 27 buskaper. Det ble ikke fattet vedtak. Det er ikke registrert om avvika gjelder klipping eller klauvstell.

Vurdering

Få avvik tyder på tilfredsstillende stell i forhold til klipping og klauvstell.

3.3.2. TILSYN RELATERT TIL BEITE (Sjekkpunkt 15-19)

Tilsyn etter §§ 25 b) – e) i Velferdsforskriften og Dyrevernslova § 29.

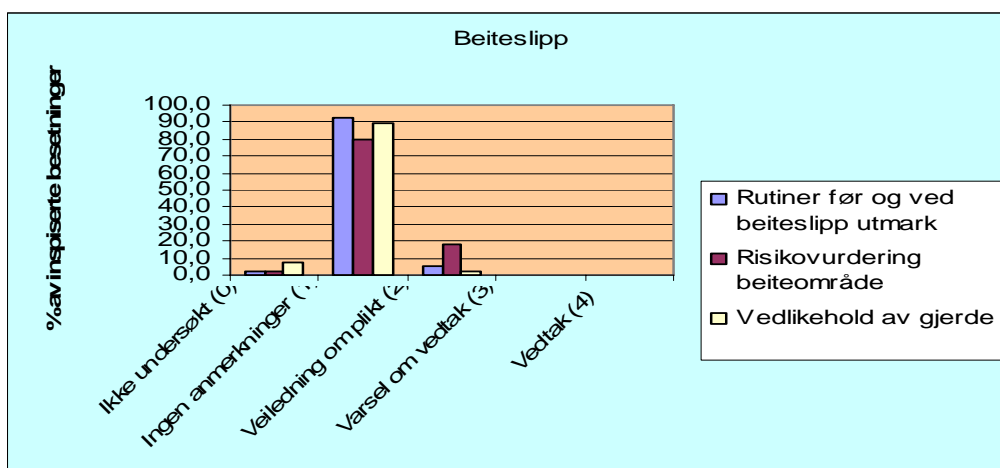
- **Sjekkpunkt 15. Rutiner før og ved slipp på utmarksbeite.**
- **Sjekkpunkt 16. Risikovurdering av beiteområde.**
- **Sjekkpunkt 17. Vedlikehold av gjerde**

Beskrivelse

Dyreeier skulle spørres om rutiner for slipp av dyr på utmarksbeite, tilvenning til beite, tilsyn, lammenes alder ved slipp og rutiner for morløse lam.

Det skulle etterspørres om dyreeier hadde foretatt ei risikovurdering i forhold til tap til rovilt, sykdom, skader i utmarksbeitet og om det var planlagt tiltak som står i forhold til risikoen. Inspektøren skulle sammenholde egen risikovurdering av beiteområdet og av besetningen for øvrig med dyreeiers vurdering.

Dyreeier skulle spørres om det var risiko i forhold til gjerderester og piggtråd i tillegg til gjerder mot veier, jernbane, hytter og andre dyrefeller. Dersom plikten lå på eier skulle avviksreaksjon noteres. Andre avvik faller utenfor prosjektramma.

Funn

Det ble registrert avvik i 40 buskaper i forhold til rutiner rundt beiteslipp.

I forhold til risikovurdering av beite ble det registrert 120 buskaper med avvik. Oppland, Sogn og Fjordane og Sør Trøndelag ligger over gjennomsnittet med henholdsvis 51, 22 og 22 % buskaper med avvik. Hordaland ligger på gjennomsnittet, mens de andre fylkene ligger under.

Det ble registrert avvik i 2 % av buskapene i forhold til vedlikehold av gjerder.

Vurdering

Når det gjelder rutiner rundt slipp er det få registrerte avvik, noe som kan tyde på gjennomgående gode rutiner i saueholdet.

Når det gjelder risikovurdering er det litt usikkert om avvik betyr at eier ikke har gjort risikovurdering, eller at inspektøren er uenig i eiers vurdering. Dette medfører at det er vanskelig å trekke noen konklusjon. Uansett er antall buskaper med registrerte avvik stort. I Oppland som har fått påpekt avvik i halvparten av buskapene, indikerer et tydelig sprik mellom eiers og inspektørs vurderinger.

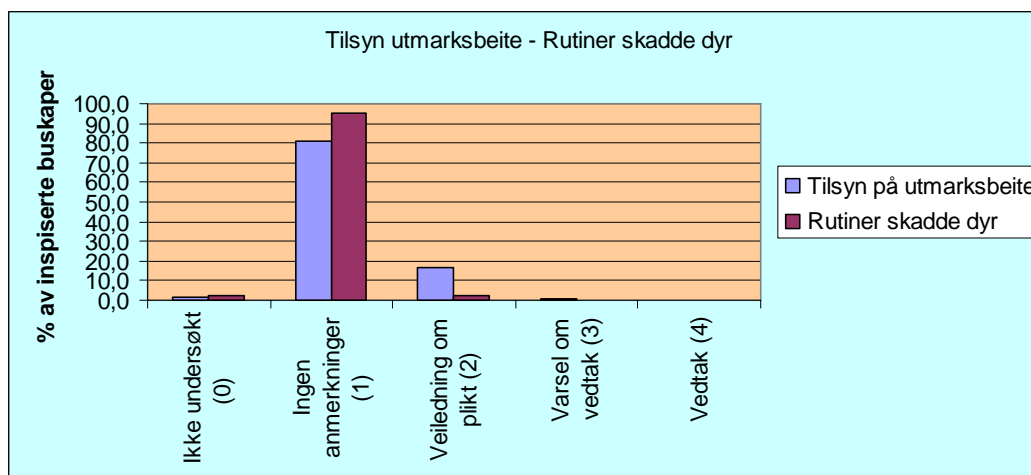
Tilsyn etter § 19 1. – 4. ledd, § 21 2. -4. ledd og § 23 i Velferdsforskrifta.

- Sjekkpunkt 18. Tilsyn på utmarksbeite.
- Sjekkpunkt 19. Rutiner for innhenting/avliving av sjuke/skadde dyr

Beskrivelse

Inspektøren skulle etterspørre planlagte tilsynsrutiner og vurdere om de sto i forhold til risikovurderinga for beiteområdet. I tillegg skulle det etterspørres om dyreeier hadde rutiner for hjemhenting, behandling og avliving av dyr på beitet.

Ved utmarksbeite er det ikke fritak fra krav til behandling og nødvendig avliving.

Funn

I alt ble 120 buskaper veiledet om plikt til å føre et forskriftsmessig tilsyn i utmarksbeite. Det ble registrert avvik hos 15 buskaper i forhold til rutiner skadde dyr.

For tilsyn på utmarksbeite har Sogn og Fjordane og Oppland flest buskaper med påviste avvik med henholdsvis 45 og 31 %. Hordaland, Nordland og Møre og Romsdal har 15, 13 og 9 % av buskapene avvik, mens Hedmark og Trøndelagsfylka har 2-3 buskaper med påpekte avvik.

Vurdering

Tilsyn har en forholdsvis høy avviksprosent (17 %). Dette var ikke uventa da det er et omstridt og uavklart tema både innen saueneæringa og i Mattilsynet. Inspektørene var sannsynligvis heller ikke godt nok kalibrert på hva en legger i minimumskravet "1 tilsyn pr uke", jfr Velferdsforskriften.

Fylkesresultata viser en tendens til færre buskaper med avvik i fylker med tradisjonelt store rovvilttap. De fylkesvise forskjellene for påviste avvik er oppsiktsvekkende store. Er det forskjell på holdning til tilsyn ut ifra skadenivå og tapsårsaker– sjukdom/rovvilt? Resultatet i prosjektet tyder uansett på at det er et forbedringspotensial for tilsyn på utmarksbeite.

Når det gjelder rutiner skadde dyr skulle for dårlige rutiner for behandling og eventuelt avlaving gi avvik. Resultatet med kun 15 buskaper med avvik vurderes som bra.

3.3.3 TELEFONINTERVJU (8 sjekkpunkt)

Telefonintervjuet skulle foretas mot slutten av beiteperioden og hovedformålet var å supplere, korrigere og kontrollere opplysninger som ble innhentet ved tilsynsbesøket. Det ble fokusert på slippingen av dyr på utmarksbeite, beitetilsynet, beiteforholdene, endret risiko, funn av sjuke, skadde og morløse dyr, evt. avlaving av dyr og om dyr hadde gått seg fast. Det ble også spurt om journal, helsekort og logg over beitetilsynet ble ført.

Det ble utformet en egen veileder til telefonintervjuet hvor det ble gitt anbefalinger i forhold til reaksjon spesielt i forhold til 3 sjekkpunkt: utført tilsyn, tilsynslogg og føring av helsekort. Det ble poengtert at dersom det ble fattet vedtak på bakgrunn av telefonintervjuet burde det som faktagrunnlag refereres til hva dyreeier hadde svart i telefonintervjuet.

Sjekkpunktene

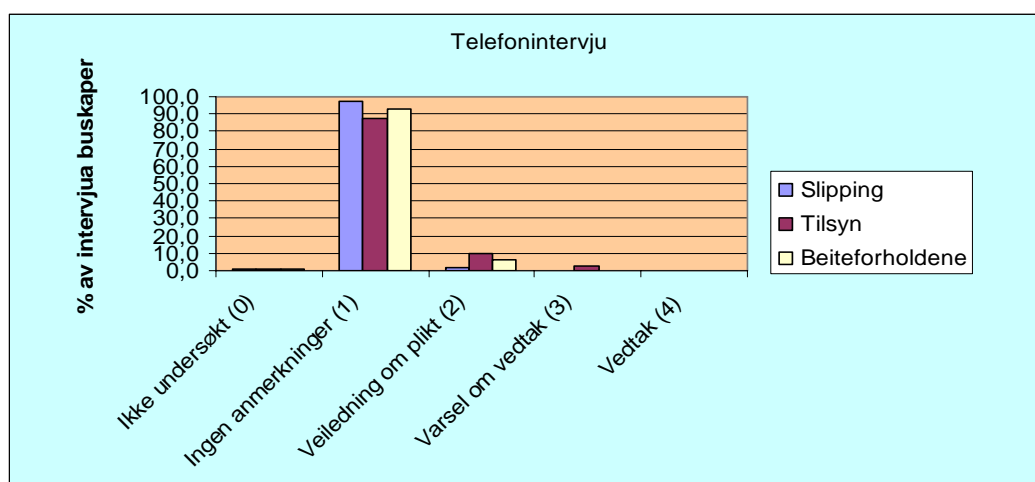
Slipp – Tilsyn - Beiteforhold

Beskrivelse

I forhold til slipp, ble avvik registrert når eier oppga at slippingen ikke hadde gått som planlagt eller det hadde vært problemer rundt den.

I forhold til tilsyn ble det registrert avvik dersom basistilsynet hadde vært mangelfullt, eller det ikke var tatt hensyn til endra risikobilde.

Når det gjelder beite skulle det ved dårlige beiteforhold registreres avvik.

Funn

Til sammen ble det registrert 11 buskaper med avvik i forhold til slipping.

I forhold til tilsyn ble registrert færre avvik enn ved tilsynsbesøket, henholdsvis 65 buskaper med avvik ved telefonintervjuet mot 120 ved tilsynsbesøket. Det ble gitt varsel om vedtak til 17 buskaper.

Hos over 90 % av buskapene var det ingen avvik i forhold til beiteforholdene.

Vurdering

Avvik for slipp i kun 11 buskaper anses som et godt resultat, dvs lavt.

Når det gjelder tilsyn, er de 17 buskapene som har fått varsel om vedtak trolig der veiledning ved tilsynsbesøket ikke hadde ført fram. Antall avvik er tydelig redusert siden tilsynsbesøket, og kan tolkes dit hen at veiledninga hadde en viss effekt.

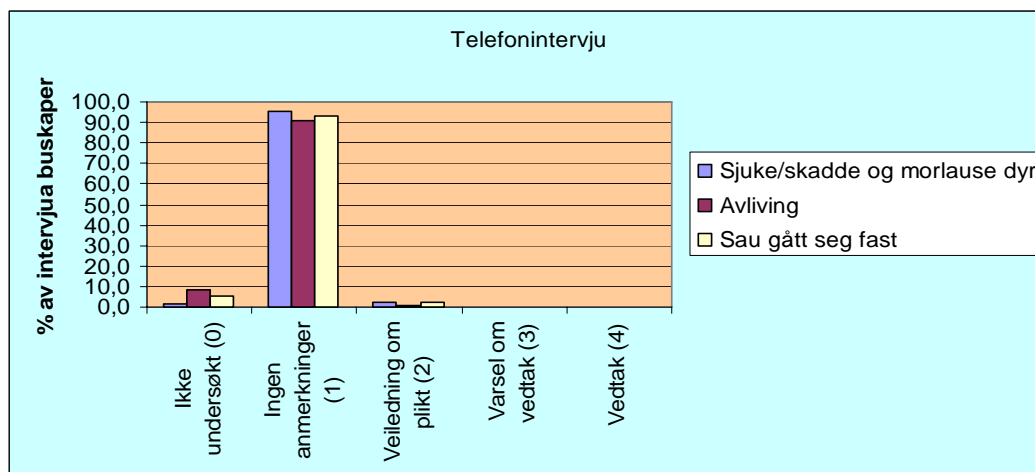
I forhold til beiteforhold må resultatet med over 90 % av buskapene uten avvik tyde på generelt gode beiteforhold i 2007.

Sjekkpunktene

Sjuka/skadde/morløse – Avliving - Sau gått seg fast.

Beskrivelse

Saueier ble spurt om det hadde vært hendelser i løpet av sommeren. Aktuelle hendelser har gitt avvik. I følge tilsynsveilederen skulle disse sjekkpunkta ikke gi reaksjoner.

Funn

I forhold til sjuke, skadde og morløse dyr ble det registrert 17 buskaper med avvik, 4 buskaper med registrerte avvik i forhold til avliva beitedyr og 17 buskaper med avvik i forhold til sau gått seg fast.

Vurdering

Når det gjelder sjuke, skadde og morløse dyr synes 17 registrerte avvik som et overraskende lavt antall. Forklaringa kan være at avvik er påpekt kun når inspektør vurderer oppfølging som for dårlig, men dette er vanskelig å tolke. Det kan også være avgjørende for resultatet om telefonintervjuet ble gjennomført tidlig eller sent i beitesesongen.

I forhold til avliving skulle avvik påpekes når det hadde blitt avliva beitedyr. Resultatet med kun 4 avvik er svært lavt. Samme tolkning som punktet sjuka/skadde/morløse kan være aktuell.

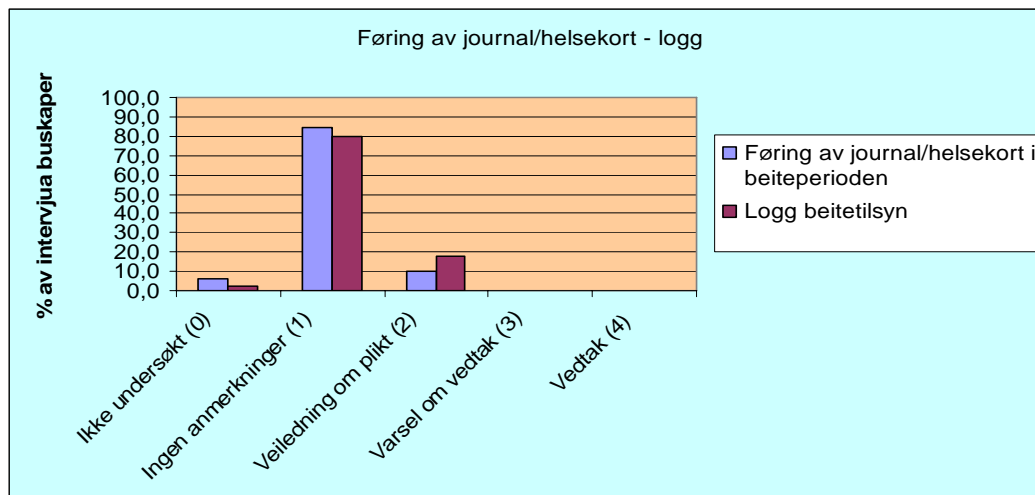
Når det gjelder sau gått fast ble avvik registrert når det ble funnet sau som har gått seg fast. Resultatet med 13 avvik kan betegnes som svært lavt i forhold til at mange besetninger oppgir bratte fjell, bergskårer o.l som tapsårsak.

Sjekkpunktene

Føring av journal/helsekort - Logg beitetilsyn.

Beskrivelse

Registrerte avvik skulle føre til reaksjon.

Funn

I forhold til journal/helsekort ble avvik registrert i 64 buskaper, dvs at journal/helsekort ikke ble ført når dyra gikk i utmarka.

Når det gjaldt logg var det 117 buskaper som ikke førte logg over beitetilsynet.

Vurdering

I forhold til mangelfull føring av logg er 117 buskaper et overraskende høyt tall med tanke på at det dreier seg om buskaper med høye tap på utmarksbeite.

Link til bakgrunnstall for resultatgrafene

H:\Desktop\
Bakgrunn resultatgraf

3.4 Tap på beite

3.4.1 Tapsårsaker - Beskrivelse

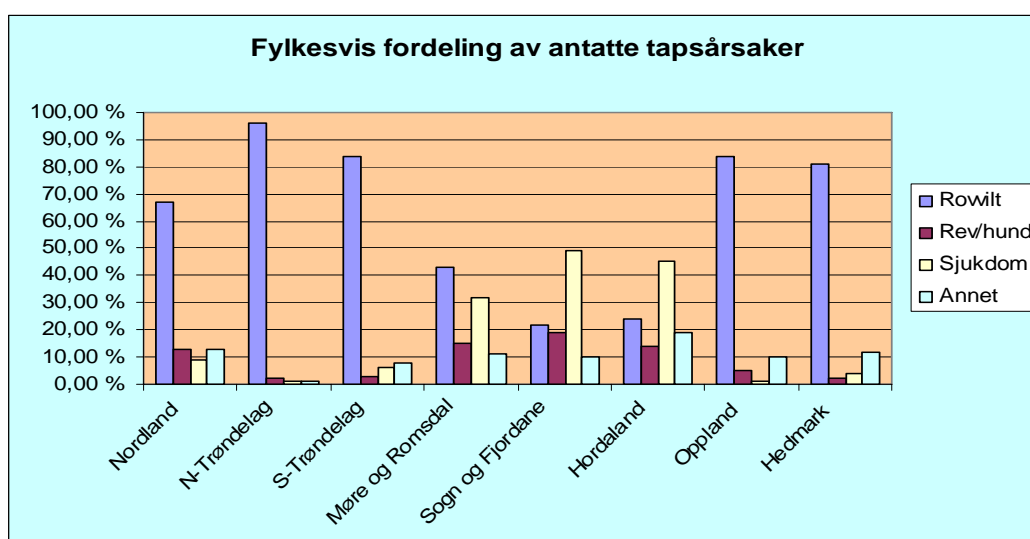
Oversikten viser saueeierenes objektive kunnskap og subjektive oppfatninger om tapsårsaker de siste beitesesongene som kom fram i forbindelse med tilsynsbesøket. Alle tapsårsaker som eier har nevnt som kjent og antatt tapsårsak er medregnet. Det er ikke sett på hvor store tap hver enkelt tapsårsak har forårsaket. Oversikten gir dermed ikke et kalibrert bilde av tapsforholda, men en klar indikasjon, og en mulighet til å se forskjeller mellom fylker og landsdeler m.o.t. hovedårsaker, mangfold m.m.

Grafen viser prosentvis fordeling av saueeierenes angitte tapsårsaker pr fylke

Rovvilt: Gaupe, jerv, bjørn, ulv, ørn, uspesifisert

Sjukdom: Alveld, flått, flugemark, foring, annet

Annet: Ulykke, tyveri, tidlig slipp, ukjent

Funn

Oversikten viser et svært variert tapsmønster, hvor fredet rovvilt dominerer som angitt tapsårsak i Nordland, Nord- og Sør Trøndelag, Hedmark og Oppland. I Trøndelag er det nesten ikke angitt andre årsaker til tap enn rovvilt.

Sjukdom er den hyppigst angitte tapsårsak (angitt i 45-50 % av buskapene) i Sogn og Fjordane og Hordaland, mens sjukdom og rovvilt er nevnt nokså jevnt fordelt i Møre og Romsdal.

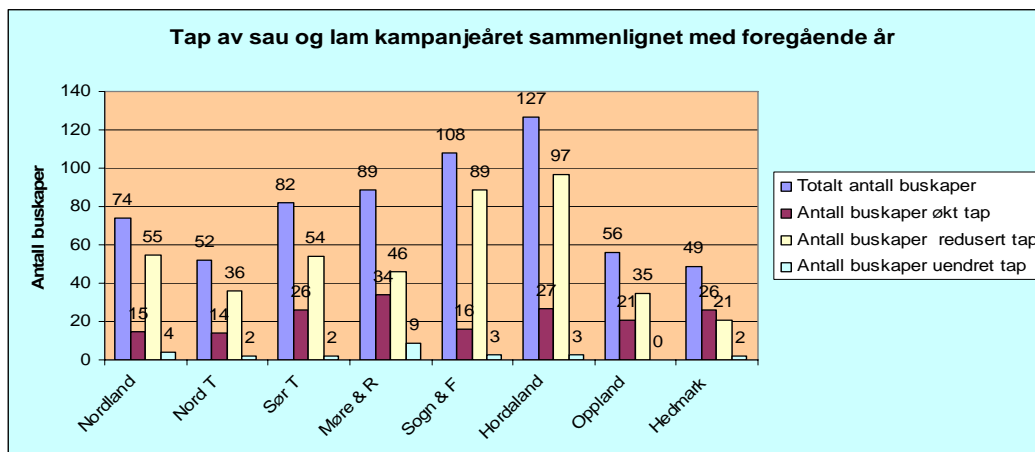
Rev er en hyppig nevnt tapsårsak i kystfylka, i tillegg til ulykker. Løshund er sjelden nevnt.

Vurdering

Fredet rovvilt er så dominerende i flere fylker, spesielt Nord Trøndelag, Sør Trøndelag, Hedmark og Oppland, at en kan regne med at andre tapsårsaker kan være kamouflert til en viss grad. At sjukdom kan dominere på Vestlandet og at ulykker er vanligere i kystterreng, er nok reelt. En er mer i tvil om innslaget av rev er så skjevfordelt som oversikten tyder på.

3.4.2 Tapsutvikling på utmarksbeite 2006 - 2007

Diagrammet viser endring i tap på beite fra 2006 til 2007, dvs året før og samme år som prosjektet ble gjennomført. En har sammenlignet totaltap sau + lam i buskapene der data om tap for begge år foreligger, og talt opp antall buskaper med økt, uendret og redusert tap.

Buskapsstall er angitt på søylene

Vurdering

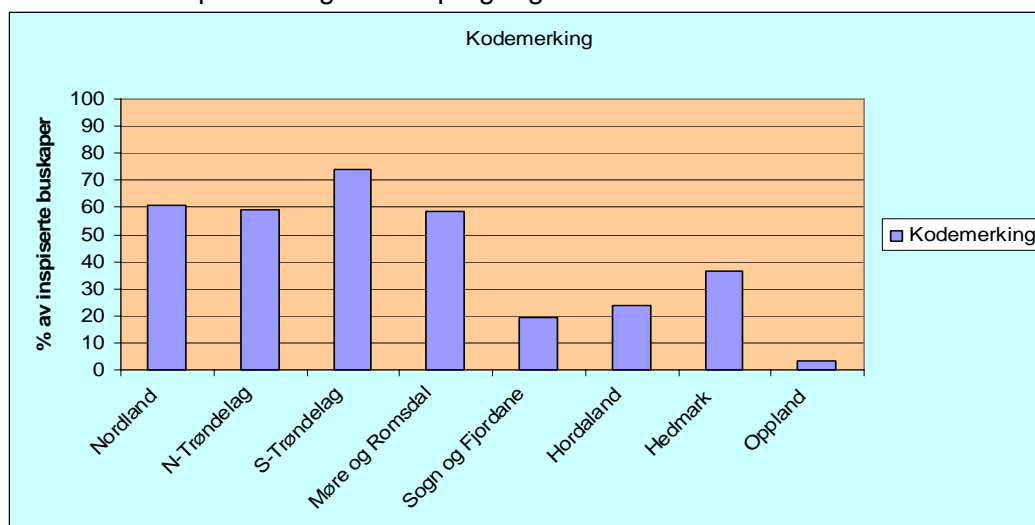
Det registreres en tydelig tapsreduksjon i Nordland, Nord- og Sør-Trøndelag og Oppland, og ellers moderat reduksjon, med unntak av Hedmark. Da det generelt var nedgang i tap fra 2006 til 2007, blir det vanskelig å konkludere med at nedgangen i tap fra 2006 til 2007 kan tilskrives prosjektet. Imidlertid kan en ikke utelukke at tilsynet har hatt positiv effekt i enkeltbuskaper.

På Vestlandet kan en merke seg relativt tydelig tapsreduksjon Hordaland og Sogn og Fjordane. Her kan det være en mulig sammenheng med økt fokus på forebyggende behandling mot fluemark i åra før prosjektet.

Det er ikke en like tydelig tendens i Møre og Romsdal, der tapsbildet som kjent er mer sammensatt, med stort omfang av både sjukdom og rovvilt.

3.4.3 Kodemerking

Kodemerker er faner i forskjellige farger som hektes på bjølleklaven til søya for å angi antall lam som søya har med seg. Dette letter tilsynet med buskapen, spesielt for å få oversikt over om det er en tapsutvikling av lam på gang.

Grafen viser andel av bruk av kodemerker for prosjektbuskapene, fylkesvis

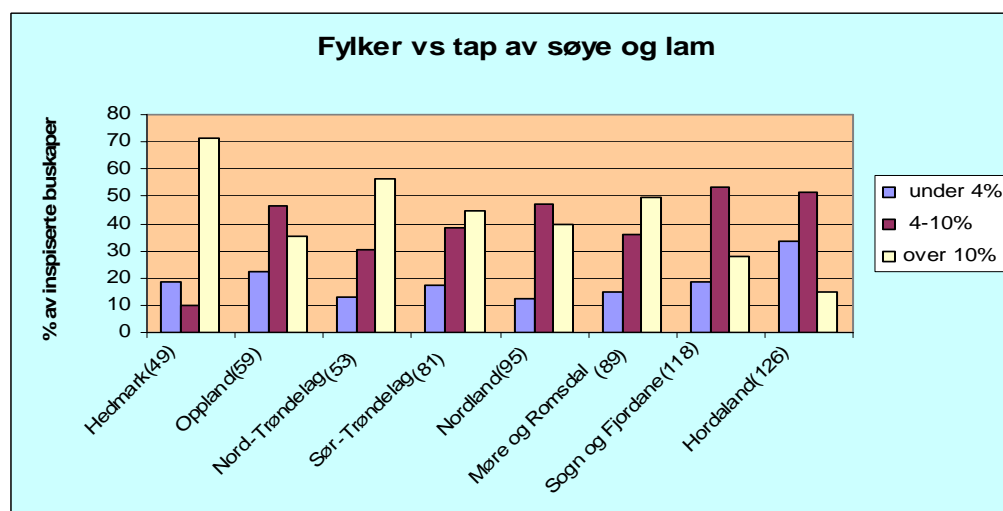
Funn

Det er store fylkesvise forskjeller. I de nordligste fylkene benytter 60 – 75 % av de inispiserte buskapene kodemerking, mens i Oppland er det under 5 % av de inispiserte buskapene som benytter kodemerking.

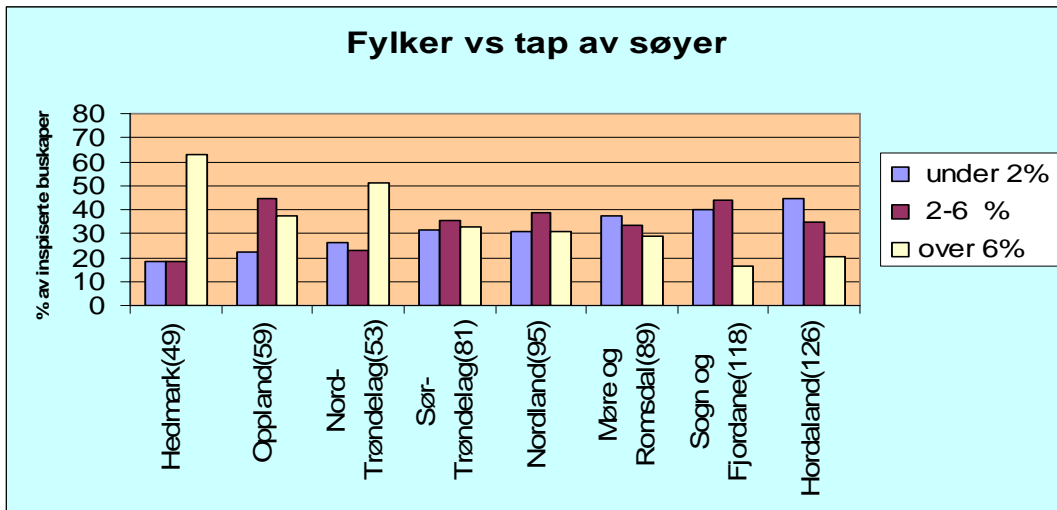
Vurdering

Vårt materiale tyder på at saunæringa i de nordligste fylkene har erfart at kodemerking er et nyttig hjelpemiddel i beitetilsynet. Det har trolig sammenheng med at lammetapa har vært store over flere år her. Oversikten viser at det er stort potensial i de fleste fylkene, for å ta i bruk kodemerking.

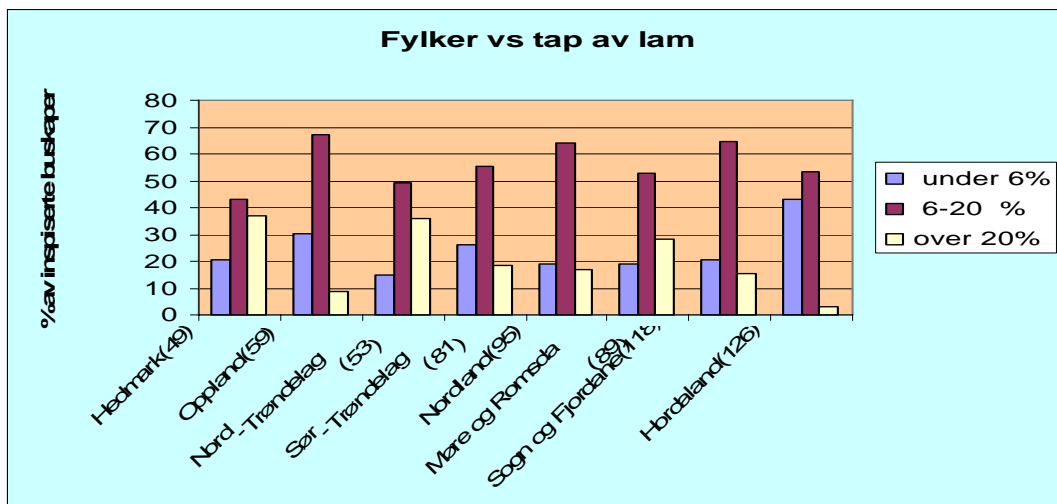
3.4.4 Tapsoversikt, etter opplysninger fra organisert beitebruk – for 670 av 720 prosjektbuskaper.

Grafen viser prosentandel av inispiserte buskaper med totaltap på <4 %, 4-10 %, >10 %.
Antall prosjektbuskaper er angitt pr fylke

Grafen viser prosentandel av inspiserte buskaper med tap av søyer på <2 %, 2-6 %, > 6 %

Grafen viser prosentandel av inspiserte buskaper med tap av lam på < 6 %, 6-20 %, > 20 %.

Vurdering

Tapsoversikten for prosjektbuskapene, utplukket pga spesielt store tap, viser fylkesforskjeller som ligner på de offisielle statistikkene.

Det er vesentlig høyere tapstall i prosjektbuskapene enn gjennomsnittstapet i fylkene. De største tapsfylkene er Hedmark og Nord Trøndelag der henholdsvis 70 og 55 % av prosjektbuskapene hadde totaltap over 10 %. Hedmark og Nord Trøndelag toppe tapsstatistikken for både søye og lam, noe som samsvarer med store innslag av bjørn, jerv og gaupe. I tillegg kommer store tap pga ulv i deler av Hedmark.

Deretter kommer Møre og Romsdal med 50 % av buskapene med totaltap over 10 %, videre Sør Trøndelag 44 %, Nordland 40 %, Oppland 35 %, Sogn og Fjordane 28 % og Hordaland 16 %.

Møre og Romsdal som har stor andel av flåttbårne sykdommer, alveld og jerv som tapsårsaker, har i vårt materiale et lammetap nesten på nivå med Hedmark og Nord Trøndelag. Hordaland har desidert lavest totaltap, med Sogn og Fjordane et hakk over, mest pga større lammetap.

Totalt har 40 % av buskapene i prosjektet et totaltap på over 10 %.

Dette viser de store dyrevelferdsmessige utfordringene på utmarksbeite

Kapittel 4: Vurdering av resultater

Prosjektgruppa vil understreke at det er grunn til å se kritisk på resultatene, og ikke minst vurderingene og sammenhengene som blir lest ut av resultatene. Det er ikke gjort statistiske analyser av sammenhengen mellom de ulike parametrene.

Resultatene fra fylkene kan tyde på at terskelen for å registrere avvik har vært forskjellig, tross grundig kalibreringsarbeid i forkant gjennom kursing av alle inspektører og detaljert tilsynsveileder og tilsynsskjema.

Således vil våre vurderinger ikke være fasitsvar, men heller en innfallsport til videre drøfting og oppfølging.

Vi mener det er mulig å trekke noen klare konklusjoner, ut av tendensene vi kan se, spesielt når utvalgsmaterialet er såpass stort (ca 720 buskaper), og utvalgsriteriene er relativt klare (store tap på utmarksbeite).

4.1 Effektmål

4.1.1 Regelverksetterlevelse.

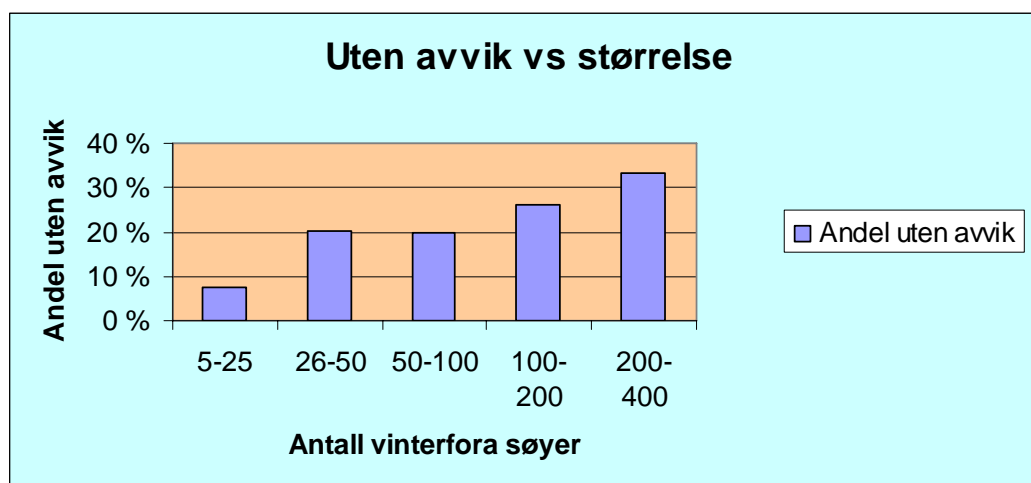
- Mål: *Oppnå bedre regelverksetterlevelse etter forskrift om velferd for småfe og bestemmelsene i dyrevernlova, jfr kap 2.2.*

Som oppsummering av kapittel 3, vil følgende sjekkpunkt peke seg ut til oppfølging, ut fra krav til regelverksetterlevelse, og som et generelt potensial for velferdsgevinst:

Oppstalling av lam / liggeunderlag	45 % avvik registrert
Tilsyn på utmarksbeite	17 % avvik registrert
Hold /helsetilstand søye	12 % avvik registrert
Parasittbehandling av lam - søye	10 -12 % avvik registrert

I tillegg er innhenta data i ettertid bearbeidet (pivottabell) for å søke etter eventuelle sammenhenger mellom påpekte avvik fra regelverkskrav og buskapsstørrelse og medlemskap i Sauekontrollen. Resultatene er presentert direkte i rapporten eller vedlagt i grafisk form, med presiseringer og vurderinger:

1. Buskap uten avvik vs. størrelse på buskap

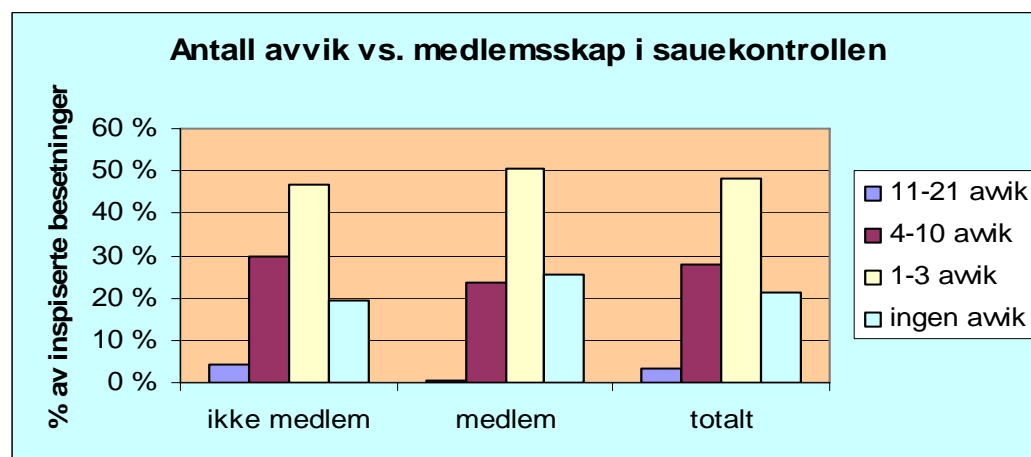

* 5-25 vfs = 78 buskaper, 26-50 vfs = 216 buskaper, 50-100 vfs = 254 buskaper, 100-200 vfs = 118, 200-400 vfs = 15 buskaper.

Vurdering

Funnene viser en tilsynelatende tydelig trend som viser at det er færre avvik jo større buskap det dreier seg om. Konklusjonen må likevel sees i lys av at det var svært få buskaper i gruppene med færrest og flest sau, i forhold til "gjennomsnittsbuskapen" med 26-100 vfs.

2. Antall avvik pr buskap vs. medlem Sauekontrollen

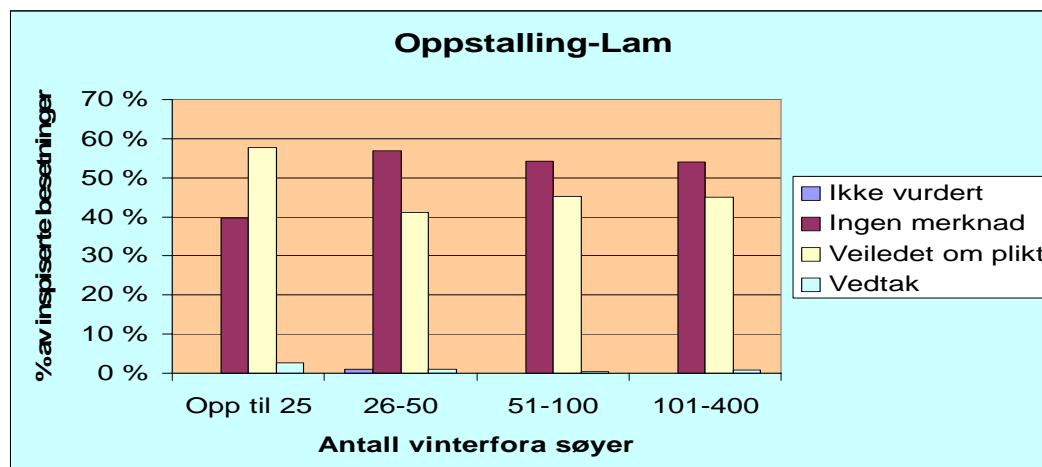

* I prosjektet var 27 % medlemmer i Sauekontrollen.

Vurdering

Det er en svak tendens til at det blant medlemmer i Sauekontrollen er en mindre andel buskaper med mange påpekte avvik og større andel buskaper som ikke har avvik påpekt. Forskjellen er rundt 5 prosentpoeng. Da medlemmer i Sauekontrollen gjennomsnittlig har større buskaper enn ikke-medlemmer (i prosjektet), er denne påviste sammenhengen trolig det samme som vi ser i pkt 1.

3. Oppstalling lam vs størrelse på buskaper

* Opptil 25 vfs = 78 buskaper, 26-50 vfs = 216 buskaper, 51-100 vfs = 254 buskaper, 101-400 vfs = 133

Vurdering

Oppstalling av lam er det sjekkpunktet som peker seg ut med flest avvik.

Andelen påpekte avvik ligger over 40 % for alle størrelseskategorier, men klart høyere i de minste buskaperne. Forskjellen i avvik for oppstalling av lam kan for en stor del forklare at en totalt sett har større andel avvik i små buskaper jfr pkt 1 og 2.

4. Andre parameter vs. størrelse på buskaper (Grafer i vedlegg)

Vurdering

For parasittbehandling og tilsyn på beite, er det også en tendens til større andel avvik for små enn for store buskaper. For de andre sjekkpunkta er det ikke påvisbar forskjell i prosjektmaterialet.

Oppsummering 4.1.1

Prosjektmaterialet (funn fra buskaper med store tap på utmarksbeite) tyder på at det generelt er større sannsynlighet for å finne avvik i små buskaper (< 25 vfs) enn i store (>100 vfs) og i buskaper utenfor Sauekontrollen.

Det er størst sannsynlighet for avviksfunn ved oppstalling av lam, hold søye, parasittbehandling og tilsyn på beite.

Dette er ikke entydig, da det også er store fylkesvise variasjoner.

4.1.2 Dyrevelferd på beite – Tapsreduksjon

- *Mål: Oppnå bedre dyrevelferd på utmarksbeite*
- *Mål: Redusere tap på utmarksbeite*

Innhenta data er bearbeidet (pivottabell) for å finne eventuelle sammenhenger mellom antall påpekte avvik ved tilsynet / hovedkarakter og hhv tap på utmarksbeite og andel P- lam (slaktedata 2007). En regner med at andel P- lam kan brukes som en dyrevelferdsparameter på beite.

Prosjektbuskapene er plassert i **tapsklasser** for søye, lam og søye + lam, etter data innhentet fra Organisert beitebruk 2007, og inndelt slik:

Tapsklasse søye: < 2 %, 2 - 6 %, > 6 %
Tapsklasse lam: < 6 %, 6-20 %, > 20 %
Tapsklasse søye +lam: < 4 %, 4- 10 %, >10 %

På samme måte er buskapene inndelt i

Avviksklasser fra tilsynsbesøket: Ingen avvik, 1-3 avvik, 4-10 avvik, > 10 avvik

Tabeller som prosjektgruppa har funnet mest interessante er vist grafisk nedenfor, andre er vedlagt rapporten, både for hvert enkelt fylke og totalt.

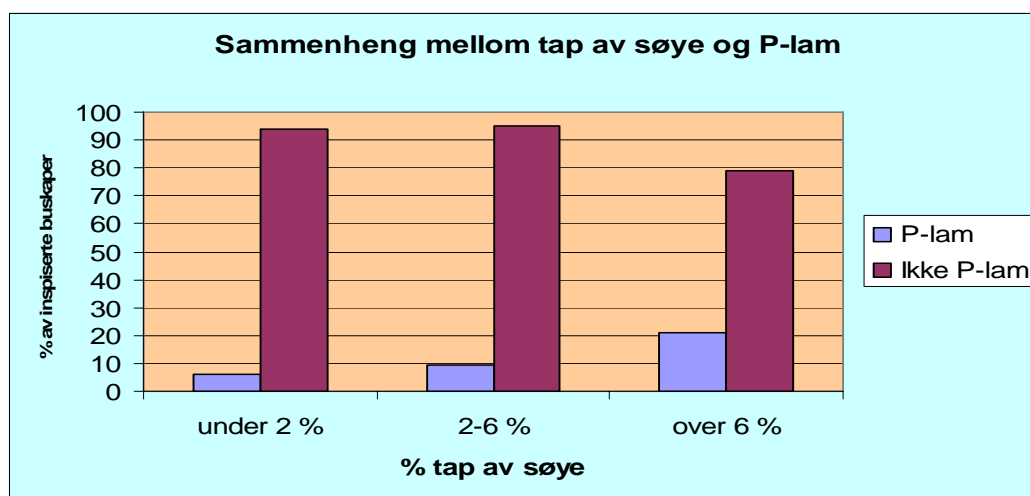
Prosjektgruppa har valgt å dele tapene av dyr på beite i ulike tapsklasser ut fra tradisjon og erfaring.

Tap under 2 % for søye, 6 % for lam og 4 % på besetningsnivå, er det vi kan kalle toleransegrensen for tap, jfr "normaltapet"

Tap mellom 2-6 % for søye, 6-20 % for lam og 4-10 % på besetningsnivå er tap som er forhøya, og over det nivået som kan tolereres dyrevelferdsmessig. Forebyggende tiltak bør iverksettes.

Tap på over 6 % for søye, over 20 % for lam og over 10 % på besetningsnivå vurderes å ha nådd et dyrevelferdsmessig kritisk nivå.

1. Tap av søye sammenstilt med forekomst av P-lam

Funn

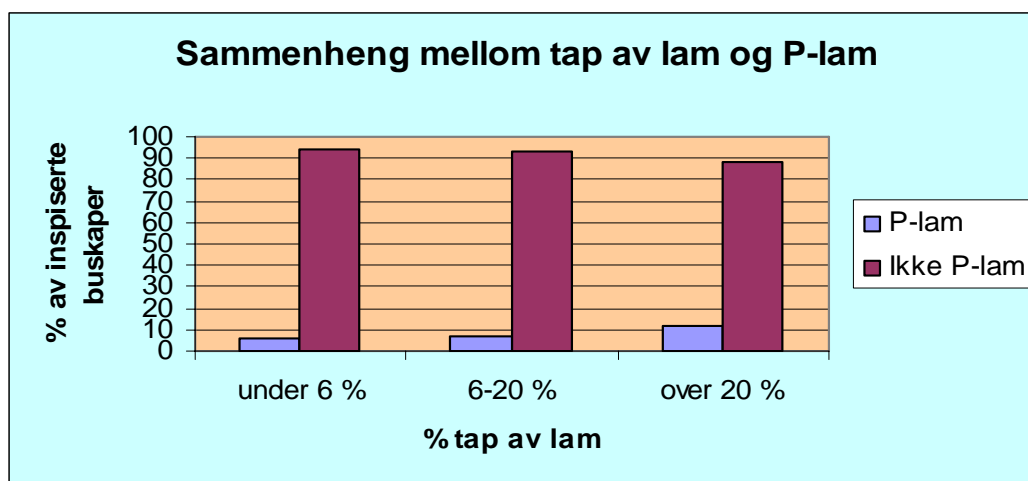
Ved søyetap under 2 % har 6 % av buskaperne P-lam. Når søyetapet er over 6 % har 20 % av buskaperne P-lam.

Vurdering

Det synes å være en klar sammenheng mellom økende andel P-lam i besetningen når søyetapet overskrider 6 %. Sammenhengen er tydelig i Hedmark og Nord Trøndelag, mens i Sør Trøndelag, Møre og Romsdal og Hordaland kan det ikke ses noen sammenheng.

En sammenheng mellom forhøya tap av søye og større andel av P-lam kan forklares med risiko for redusert tilvekst for morløse lam. Tidspunktet i beitesesongen for tap av morsøye har sannsynligvis stor betydning, men denne sammenhengen er ikke direkte registrert i undersøkelsen. Det kan også påregnes at rovviltaktivitet i beiteområdet kan ha effekt gjennom at beiteatferden forstyrres.

2. Tap av lam sammenstilt med forekomst av P-lam:

Funn

Man kan se en svak økning i andel P-lam ved forhøya lammetap. Andelen P-lam stiger gradvis fra 6 % i buskaper med tap over 6 % til 12 % i buskaper med over 20 % lammetap.

Vurdering

Sammenhengen synes tydeligst i fylkene med størst tap til rovvilt, Nord Trøndelag og Hedmark, mens en ikke kan se sammenheng i Møre og Romsdal, Sogn og Fjordane og Hordaland. Rovviltaktivitet som fører til tap av lam, påvirker trolig tilveksten til gjenlevende lam. Når den dominerende tapsårsaken er sjukdom, kan en ikke tilsvarende se at tilveksten på gjenlevende lam reduseres. Dette er såpass overraskende at det vil være verdt å følge opp.

3. Medlem i Sauekontrollen sammenstilt med tap av lam (Graf i vedlegg)

Vurdering

Det synes å være en sammenheng mellom lammetap og medlemskap i Sauekontrollen dvs medlemmer i Sauekontrollen har mindre tap av lam. Dette er ikke entydig, m.a. i Møre og Romsdal og Hedmark/Oppland synes forholdet å være omvendt.

4. Antall lam pr søye sammenstilt med tap av lam (Graf i vedlegg)

Vurdering

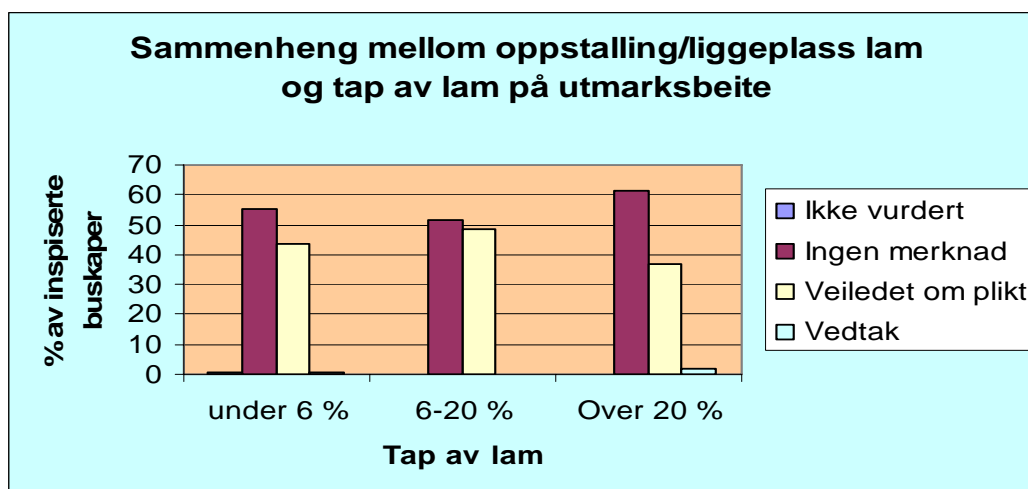
Det synes ikke være noen forskjell på tapsfrekvens i gruppene som slipper 1,1-1,5 lam, 1,6 – 2,0 lam og 2,1 – 2,5 lam på utmarksbeite.

Antall buskaper med lammetap over og under 10 % er fordelt 50-50 for alle lammetallgruppene.

Gjennomsnittlig lammetall pr søye som slippes på utmarksbeite synes å ha liten eller ingen betydning for tap av lam i prosjektet.

Mulige sammenhenger mellom påviste avvik på *enkelte sjekkpunkt og beitetap / P-lam*

5. Oppstalling/liggeplass lam sammenstilt med tap av lam på utmarksbeite

Vurdering

Eventuell sammenheng mellom påpekte avvik for oppstalling/liggeplass lam og tap på utmarksbeite er undersøkt pga høye avvikstall. En kan ikke se noen positiv sammenheng mellom avvik og tapsstørrelse av lam på utmarksbeite. Tendensen er den samme på fylkesnivå.

6. Hold søye vs tap av søye (graf i vedlegg)

Vurdering

Det kan ikke påvises sammenheng mellom påviste avvik og tap av søyer. Men det er gjort vedtak i 6 buskaper hvor totaltapet er over 6 %. Det kan indikere en sammenheng mellom alvorlige avvik og tap av søye.

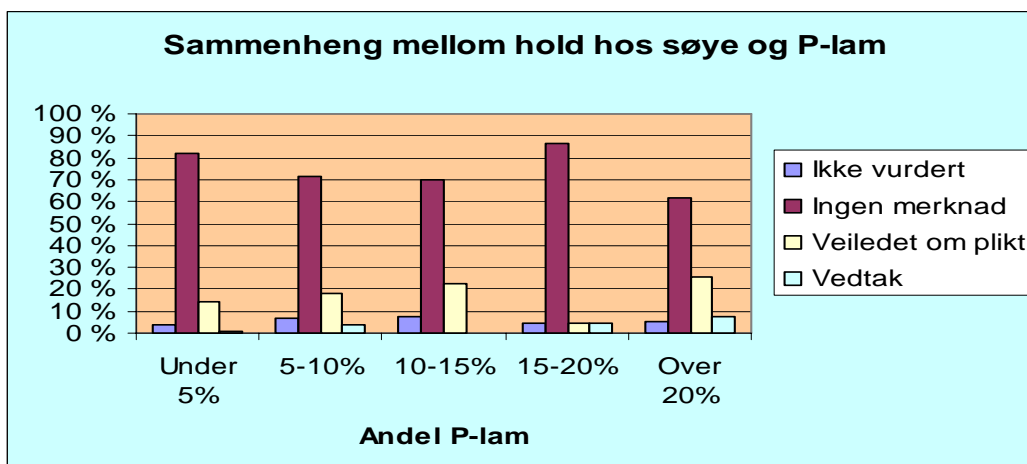
Sogn og Fjordane ligger høgt med over 20 % buskaper med registrerte avvik, men heller ikke her kan en se sammenheng med tap av søye.

7. Fôring vs tap av søye (graf i vedlegg)

Vurdering

Det kan ikke ses noen påvisbar sammenheng. Sogn og Fjordane høyt i forhold til registrerte avvik med over det dobbelte av gjennomsnittet, uten at det fremkommer sammenheng mellom registrerte fôringsavvik og beitetap.

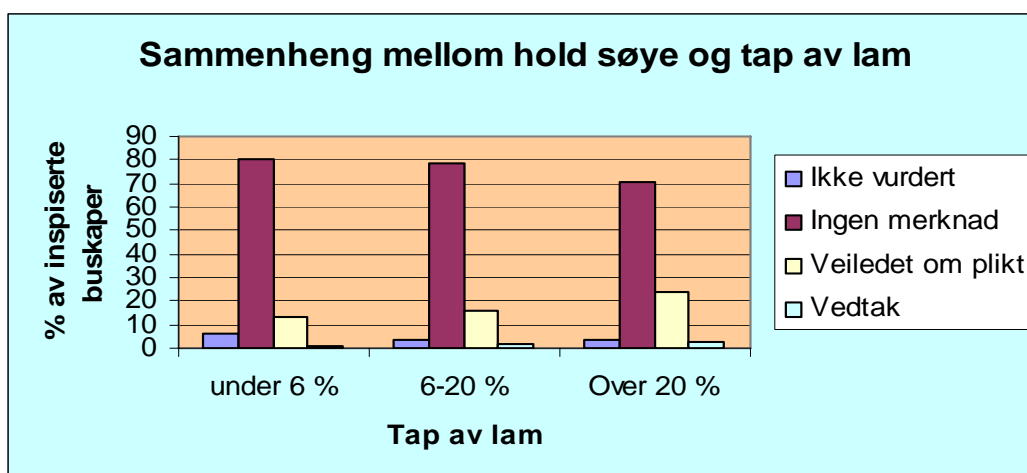
8. Hold søye vs andel P-lam pr buskap

Vurdering

Sammenhengen mellom avvik og andel P-lam er ikke entydig. I Nordland og Trøndelag ses en svak sammenheng, ellers ikke. Der det er gjort vedtak, kan det ses en tendens til sammenheng.

9. Hold søye vs tap av lam

Vurdering

En kan se en svak sammenheng mellom avvik og tap av lam, med 13 % buskaper med avvik ved tap over 6 % og 23 % buskaper med avvik med over 20 % tap, dvs buskaper med magre søyer mister flere lam. Dette er tendensen i de fleste fylkene.

10. Fôr/vann søye og tap av lam (graf i vedlegg)

Vurdering

Her ser en ingen sammenheng i prosjektet.

11. Hold/helse lam sammenstilt med tap av lam (graf i vedlegg)

Vurdering

Her er små avvikstall, men en liten tendens til sammenheng. Dette ses i TMR og Hedmark, ikke i de andre fylkene.

12. Parasittbehandling lam sammenstilt med tap av lam (graf i vedlegg)

Vurdering

Her ses ingen påvisbar tendens. En sammenheng kan anes i Nord Trøndelag, Møre og Romsdal, Hordaland.

13. Vitaminbehandling lam sammenstilt med tap av lam (graf i vedlegg)

Vurdering

Små avvikstall og ingen påvisbar tendens.

14. Parasittbehandling søye sammenstilt med tap av lam (graf i vedlegg)

Vurdering

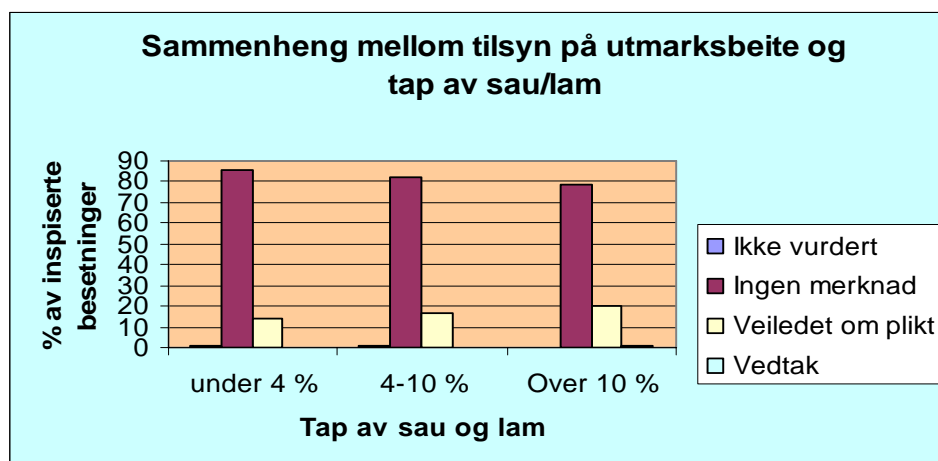
Her ligger avviksprosenten mellom 10 % og 12 % for alle tapsklasser, dvs det ses ingen sammenheng. I Nord Trøndelag er det en tendens til sammenheng mellom mange avvik og store tap, mens dette er mer uklart i Nordland og Møre og Romsdal. Sogn og Fjordane ligger spesielt høyt i alle tapsklasser med 30-50 % avvik, men en ser ingen tendens til større tap ved store avvik.

15. Vaksinerings og mineral til søye sammenstilt med tap av lam (graf i vedlegg)

Vurdering

En ser ingen tendens til sammenheng mellom avvik og tap, med unntak for Nord Trøndelag.

16. Tilsyn vs tap av sau og lam

Vurdering

Her ses en svak sammenheng. I buskaper med under 4 % tap har 14 % avvik mens i buskaper med over 10 % tap har over 21 % avvik.

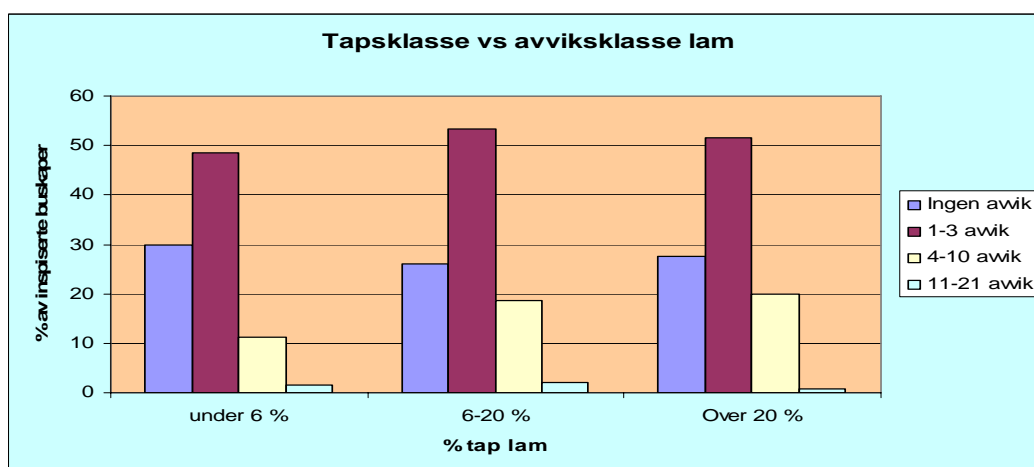
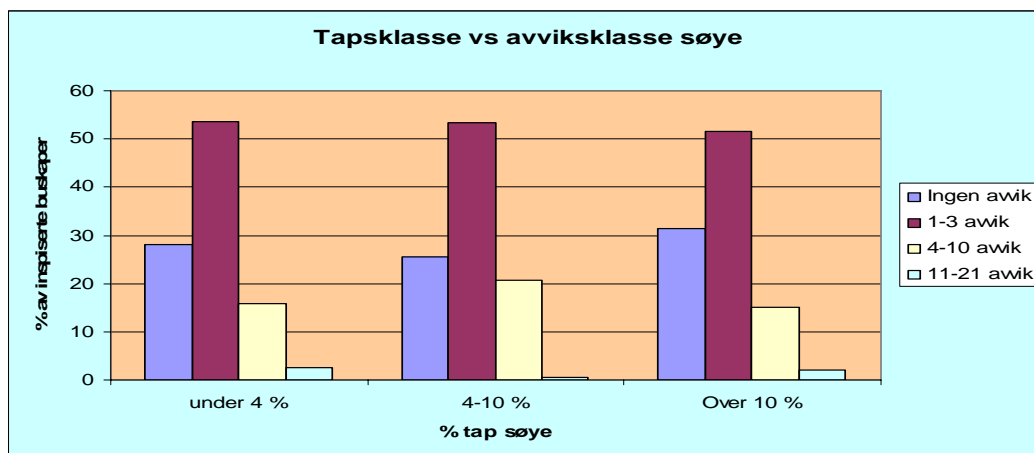
I Sør Trøndelag, Hedmark og Nordland ses ingen sammenheng mellom tap og avvik, mens det er svake tendenser i de andre fylkene, selv i fylker med store avvikstall. Som tidligere omtalt i kapittel 3, er de store avviksforskjellene for beitetilsyn mellom de ulike fylkene mest iøynefallende.

17. Beiterisiko vs tap av lam (graf i vedlegg)

Vurdering

En ser ingen tendens til sammenheng i totalresultatet, der prosent buskaper med avvik ligger fra 15 – 20 % i alle tapsklasser. I Oppland, Sør Trøndelag, Møre og Romsdal og Hordaland ses det derimot relativt klar sammenheng mellom registrerte avvik og tap av lam.

18. Tapsklasse for hhv søye og lam sammenstilt med avviksklasse

Vurdering

En ser små forskjeller i antall avvik pr buskap sammenstilt med tap på utmarksbeite, både når det gjelder søye og lam. Fordelingen av buskaper med forskjellige antall avvik, er svært lik uansett tapsstørrelse både for søye og lam. Den samme tendensen ses også der hovedkarakter er sammenstilt med tap.

En reduksjon av antall avvik, i forhold til tilsynsparametre brukt i dette prosjektet, vil neppe bety reduksjon av tap på utmarksbeite. Det betyr imidlertid ikke at de enkelte parametrene ikke har betydning for dyras velferd, og at noen av parametrene også kan ha betydning for tap på utmarksbeite.

Linker til "sammenhengsgrafer"

-
 H:\Desktop\
 Sammenhengsgrafer
-
 H:\Desktop\
 Nordland-Sammenher
-
 H:\Desktop\Nord
 Trøndelag-Sammenhe
-
 H:\Desktop\Sør
 Trøndelag-Sammenhe
-
 H:\Desktop\Møre og
 Romsdal-Sammenhen
-
 H:\Desktop\Sogn og
 Fjordane-Sammenher
-
 H:\Desktop\
 Hordaland-Sammenhe
-
 H:\Desktop\
 Hedmark-Sammenher
-
 H:\Desktop\
 Oppland-Sammenhen

4.2 Resultatmål

4.2.1 Metodikk for tilsyn

Mål: Utvikle metodikk for Mattilsynets tilsyn i sauebuskaper relatert til beiting.

Det ble til prosjektet utarbeidet **tilsynsskjema** for buskapstilsyn og telefonintervju, med **veiledere**. Elektronisk **rapporteringsystem** for rapportering til RK ble utarbeidet. Skjemaene kan lett brukes som de er, og kan også forenkles til mer målrettet tilsyn, og i mindre omfang.

Veilederne gir grundig utdypning av velferdsforskriftens krav, og står støtt på egne bein. Rapportssystemet er i ettertid godt innarbeidet i andre prosjekter, og fungerer godt.

4.2.2. Metodikk for utvalg

Mål: Utarbeide en metodikk for utvelgelse av områder og buskaper som bør prioriteres for offentlig tilsyn for å hindre at sau på beite påføres unødig lidelse.

DK og RK som deltok i prosjektet har fått kompetanse på å finne beitedata i forskjellige kilder: **kartverk** med oversikt over beitelag, sauer sluppet og tapt, forekomst av rovvilt og kadaverfunn, oversikt over **klassifisering av lamslakt (SLF)**, **tapsoversikt** fra organisert beitebruk (Fylkesmannen) og oversikt over **utbetalt rovvilterstatning** (Fylkesmannen).

Offentlige kartverk er under stadig utvikling både hva angår tema og detaljeringsgrad, og kan raskt gi basisinformasjon om f.eks beitelag. Når det gjelder opplysninger ned på buskapsnivå, som er nødvendig for en presis utvelgelse av buskaper, finnes det pr i dag ikke kartverk som er detaljert nok.

I prosjektet er det først og fremst tapsoversikt fra organisert beitebruk som er benyttet i utvelgelsen av buskaper. Oversikten er tilgjengelig hos Fylkesmannens landbruksavdeling og har både beitelagsdata og buskapsdata. Opplysninger om tap i buskaper utenom beitelag er supplert ved oversikt over utbetalt rovvilterstatning hos Fylkesmannens miljøvern-avdeling. Fylkesmannen har i varierende grad oversikter over dokumenterte tapsårsaker både på beitelags- og buskapsnivå.

En har i dag ingen mer presise parametre for å indikere dyrelidelse i utmark enn de nevnte tapsoversiktene. Disse vil danne et godt grunnlag for risikoklassifisering av buskaper/beitelag som vil bli beskrevet i retningslinjene nevnt i kap 4.2.4.

Oversikt over klassifisering av lamslakt ble i prosjektet brukt i etterkant av buskapstilsynet. En gikk ut ifra at andel P-lam kunne brukes som et velferdsparameter: lav tilvekst betyr dårlig velferd. Prosjektet viser ganske riktig en viss sammenheng mellom økt innslag av P-lam og tap av søyer, tap av lam, spesielt der tapsårsak er rovvilt. Det er også påvist sammenheng mellom P-lam og dårlig hold av søyer.

Lister over klassifisering av lamslakt vil således kunne være nyttig supplement til tapsoversikter med hensyn til utvelgelse og / eller risikoklassifisering av buskaper og beitelag.

Opparbeidet kompetanse som dette prosjektet har gitt, vil være nyttig for et målrettet og risikobasert tilsyn i framtida jf retningslinjer og gi god praksis for skjønnsutøvelse i forvaltningen av denne problematikken.

4.2.3. Mal for kontakt og samhandling

Mål: Utarbeide en mal for kontakt og samhandling mellom rovviltforvaltningen, landbruksforvaltningen og Mattilsynet for å forebygge og begrense unødig lidelse for sau på beite.

Dette vil bli bakt inn i de nye retningslinjene jfr 4.2.4

4.2.4 Retningslinjer for tilsyn med velferd for sau på utmarksbeite

Mål: Revidere veileder om vedtak ved rovviltskade og utvide den til å omfatte flere forhold av betydning for dyrevelferd i beiteperioden.

Retningslinjene blir utgitt i eget dokument, som høringsforslag fra prosjektgruppa i løpet av januar 2011.

I arbeidet med retningslinjene vil det bli lagt til grunn at måltall for god dyrevelferd på utmarksbeite er et totaltap på under 4 %. Totaltap på over 10 % betraktes som dyrevelferdsmessig uakseptabelt uavhengig av tapsårsak.

Formålet med retningslinjene er i første rekke å sikre en god og enhetlig praksis for Mattilsynets forvaltning av dette tilsynsområdet. Hovedfokus vil derfor rettes mot tilsynsmetodikk og tilsynets forvaltningsmessige oppfølging av denne typen saker.

I tillegg vil det være naturlig å gi en beskrivelse både av tiltak som kan iverksettes for å sikre bedre samhandlingen mellom Mattilsynet og andre forvaltningsorganer, og hensiktsmessige tiltak som kan iverksettes av næringen selv for å forebygge tap på beite.

5. Evaluering

Prosjektet Velferd for beitedyr 2007 var et omfattende prosjekt som ble gjennomført på kort tid, både i forhold til planlegging og gjennomføring. Det omfattet både mange regioner og distriktskontor og mange sauebuskaper. På tross av at tilsynet i buskapene skulle gjennomføres i en periode hvor det er svært mange andre arbeidsoppgaver, ble tilsynskampanjen gitt høy prioritet ved de fleste distriktskontor.

Tilsynsskjemaet var et godt verktøy, men svært omfattende. Det har ikke vært mulig å bearbeide og nyttiggjøre seg alle opplysninger som ble samlet inn i prosjektet. Datamaterialet er svært stort, og det har vært krevende å trekke ut det mest essensielle. Som eksempel kan nevnes at opplysninger om saueraser ikke er bearbeidet opp imot andre funn. Dette er dog et luksusproblem. Tilsynsveilederen var et nødvendig supplement som har bidratt til bedre regelverksforståelse og intern kalibrering.

Tilsynssamlingene var viktig for å oppnå et minimum av enhetlig vurdering og rapportering.

Dessverre ble det ikke mulig å ferdigstille sluttrapporten før 2010.

For kort planleggingsfase og rask gjennomføring førte til at det ikke ble tatt stor nok høyde for ressursbehovet i slutfasen, med bearbeiding av data og utforming av sluttrapport. Etter som tida har gått, har nøkkelpersoner gått ut av prosjektgruppa, og en del opparbeidet kompetanse og erfaring kan være gått tapt underveis.

Situasjonen for sau på utmarksbeite med skader og tap pga sykdom og rovvilt er ikke forbedret i åra etter prosjektstart, snarere tvert imot. Det vil fremdeles være behov for engasjert innsats fra Mattilsynet.

Prosjektet har vært viktig i forhold til synliggjøring av at Mattilsynet også har fokus på tap av sau og lam på beite.

Prosjektet fører forhåpentligvis også til at Mattilsynet i dag og i ettertid

- kan utføre bedre tilsyn i sauebuskaper før beiteslipp, og
- generelt forbedret forskriftsbasert tilsyn i småfebuskaper,

Det burde vært satt av mer tid og ressurser til planlegging av prosjektet og det ville vært en stor fordel dersom man kunne kjørt et pilotprosjekt i forkant av hovedprosjektet. Da ville det også vært mulig å innlemme alle regionene i prosjektet og ikke bare fire. Grappa ser at prosjektet ble for omfattende i forhold til tilsynsskjema og funn. Ei konkret forbedring ville vært en bedre oppfølging i telefonintervjuet av funn gjort under tilsynsbesøket. I tillegg burde det i tilsynsprosjektet vært fokus på tilsyn/oppfølging av hjemsanking og hjemmebeite på høsten.

Prosjektet viser også at Mattilsynet har behov for ytterligere arbeidsverktøy og arbeidsrutiner for å bidra til bedre dyrevelferd i utmarka, ved å påvirke årsaker til nedsatt velferd, enten det er sykdom eller fredet rovvilt. Tilsynsarbeid i buskapene og tiltak overfor dyreeiere vil, som prosjektet viser tendens til, bare ha begrenset effekt i forhold til måloppnåelsen; forbedret dyrevelferd og redusert tap på utmarksbeite.

Vedlegg

Tilsynsskjema,
Veileder tilsynsskjema,
Telefonintervjuskjema,
Veileder til Telefonintervjuskjema.